

Kontraspionage och rekonstruktionen av fallet Vasilij Sidorenko 1942

Johan Matz

Abstract

This article approaches the case with the Soviet spy in Sweden Vasilij Sidorenko who was arrested in September 1942 and later (in January 1943) sentenced to 12 years of forced labour, through three “lenses” – the first through the Soviet cipher cables sent between Moscow and Stockholm in 1942 (and decrypted through Venona), the second through the narratives provided by his Swedish collaborators during interrogations with the police, and the third through a study of the process whereby the Swedish counterespionage reconstructed the history and width of the case. The article concludes that each of the three lenses provide us with markedly different and sometimes outright contradictory “truths” of Sidorenko and his intelligence activities.

Inledning

Den 25 september 1942, kl. 11:30 anhölls den sovjetiske medborgaren och chefen för den sovjetiska turistbyrån Intourist i Stockholm Vasilij Sidorenko utanför Intourists kontor på Vasagatan 12 i Stockholm.¹ Vid det polisförhör som därefter anställdes med honom uppehöll sig förhållsledaren främst kring frågan om Sidorenkos bekantskap med ett antal svenska medborgare – maskinarbetaren Olle Jansson, den värnpliktige ordonnansen och skrivbiträdet vid Svea Livgarde, Alf Johansson, dennes kamrat, den värnpliktige bibliotekarien vid samma regemente, Nils Lundberg, den sjuttonåriga flickan Margot Wallin, hennes styvfar, sergeanten vid Sörmlands regemente, Tobias Wallin och hennes

1 Protokoll rörande anhållandet av Sidorenko, 25 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 2.

Johan Matz är docent i statsvetenskap och lektor vid Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet.
E-post: johan.matz@svet.lu.se

mamma Ingeborg Wallin. Sidorenko deklarerade redan vid förhörets inledning att han ”vägrade att svara på några som helst frågor såväl sådana som beröra hans person som beträffande sakförhållandet”, han förnekade all bekantskap med de ovan nämnda svenskarna, men gjorde härvid ett undantag för Margot Wallin. Sidorenko berättade att han hade lärt känna henne ”för en fem eller sex månader sedan genom besök på kontoret”:

Bekantskapen hade skett på det viset att fröken Wallin vid nämnda tidpunkt kommit till kontoret för att få några broschyrer. S. hade då tagit fram en broschyr och visat henne. Då han själv vid denna tid talat mycket dålig svenska, hade fröken Wallin gjort anmärkning härpå, varpå S. genmält att det vore bra om hon kunde lära honom tala svenska. Det hade med anledning härav överenskommits att fröken Wallin skulle ge honom lektioner i talspråk. Lektionerna hade sedan fortgått utan några bestämda tidpunkter då och då. För sitt arbete har fröken Wallin bekommit 3 kr. per timma. Någon siffra på hur mycket hon sammanlagt tjänat på detta kunde han icke exakt uppgiva.²

Mitt ursprungliga syfte med denna artikel var att på basis av tillgängligt material sätta samman en så fullödlig skildring som möjligt av fallet Sidorenko och därmed bidra till kunskapen om sovjetisk underrättelseinhämtning i Sverige under Andra världskriget. Det visade sig svårt. Det sovjetiska materialet från tiden för Sidorenkos vistelse i Sverige som är tillgängligt för forskning inskränker sig till ett fåtal delvis avkrypterade sovjetiska chiffterelegram – här har vi visserligen tillgång till en sentida betraktelse rörande Sidorenkofallet av en f.d. sovjetisk underrättelseofficer – men inga handlingar kring fallet har släppts från f.d. sovjetiska arkiv. Vår kunskap om Sidorenkos verksamhet i Sverige på basis av sovjetiska handlingar är alltså ytterst begränsad, vi vet överhuvudtaget ingenting om hans verksamhet före ankomsten till Sverige i september 1940 och efter hans avresa till Storbritannien i februari 1944.³

2 Sidorenko nämnde även, när det gäller Jansson, att han ”icke visste var det var för en människa”, förutom att han hette Olle i förnamn och att ”Olle kommit in på kontoret för en 4 à 5 månader sedan och härigenom hade bekantskapen utvecklats så att han träffat Olle vid flera tillfällen och även några gånger varit hemma hos Olle”. Förhörsprotokoll, Vasilij Sidorenko, 25 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 3. Jansson dömdes den 2 december 1942 till tre månaders straffarbete ”för att han obehörigen förskaffat sig upplysning om sakförhållande, som bör hållas hemligt för främmande makt med hänsyn till rikets försvar”. Jansson hade i samband med ett besök i Karlskoga i september 1942, i samtal med en anställd vid Bofors, tagit del av information rörande ”viss tillverkning av granater samt om vissa andra förhållanden, som sammanhänge med tillverkningen av krigsmateriel vid Bofors” (”Sammanfattningspm till HD 7178/40”, Bertil Stawström, 16 december 1942, RA. Säkerhetspolisen, P3635, Olof Jansson, nr. 6. Janssons kontakter med Sidorenko är endast i begränsad utsträckning föremål för behandling i denna studie.

3 Den 2 december 1942 dömdes Sidorenko till tio års straffarbete för spioneri, försökt till spioneri, olovlig underrättelseverksamhet och våldsamt motstånd. Den 2 januari 1943 skärpte Svea hovrätt straffen

Dossiererna för var och en av de inblandade svenskarna rymmer visserligen tusentals sidor förhörprotokoll och här finns en mängd observationer av möjlig relevans för en studie av Sidorenkooperationen. Likväl är det endast konturerna av underrättelseoperationen vi ser. Det bestående intrycket av svenskarnas vittnesmål är att de är starkt påverkade av krafter vars konsekvenser för bilden av Sidorenkooperationens "sanna förlopp" är mycket svåra att bestämma. I familjen Wallins fall präglas samtliga vittnesmål starkt av en vändpunkt som infaller efter ett antal förhör, där de överger en version som konstruerats under det att underrättelseoperationen ännu pågick och vars huvudkomponent bestod av ett kontrollerat förnekande av all kännedom om underrättelseoperationen – kontrollerat i så måtto att de visserligen vidgick att de kände Sidorenko men förnekade att de medverkat i hans underrättelseverksamhet⁴ – och i dess ställe gav en ny version som av allt att döma var starkt präglad av förhörssituationen.

Också i Johanssons fall kan vi skönja en liknande vändpunkt men här handlar det om han, under hotet att bli dömd för att ha medverkat till sovjetiskt spionage, erkände att hans kontakt med Sidorenko hela tiden handlat om att förmedla information om hans verksamhet till Nazi-Tysklands legation i Sverige. Bägge berättelserna är alltså produkter av den offensiva och den utsatta statens respektive underrättelsebyråkratier – i det sovjetiska fallet som ett led i utvinandet av hemlig militär information, i det svenska som ett led i återskapandet av den sovjetiska operationens förlopp, omfattning och skadeverkningar. Här finns också ett inslag av hot vars konsekvenser för vittnesmålens innehåll är svåra att bedöma.⁵ Frågan hur vändpunktens natur skall förstås är mot denna

varmed Sidorenko dömdes till 12 års straffarbete. Han avtjänade sitt straff i Långholmsfängelset i Stockholm fram till sin benådning i februari 1944.

- 4 I förhörprotokollen förekommer ett flertal observationer om hur Sidorenko försökte få sina svenska kontakter att bli delaktiga i förnekandets logik, vilken inte endast innefattade uppmaningen att alltid hålla sig till på förhand inövade berättelser utan också låta sina övriga handlingar anpassas därefter. I ett av sina förhör, den 3 september 1942, uppgav Johansson att Sidorenko, i samband med ett besök på restaurang den Gyldene freden den 13 juni 1942 sagt till honom och Lundberg "att icke uppsöka honom på Intourist, icke ringa till honom icke heller skriva till honom utan de skulle träffas utomhus på någon plats, som de bestämde från den ena gången till den andra" (Förhörprotokoll, Alf Johansson, 3 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1). Ingeborg berättade vid förhör den 24 september 1942 att Sidorenko, vid deras sista möte, vilket ägde rum den 12 september 1942, sagt till henne och hennes make "att förneka bekantskap med honom därest de tillfrågades därom av polisen och samtidigt därmed uppgav han, att Margot inte var dum. Fru Wallin fick därigenom den uppfattningen att Sidorenko 'preparerat' Margot och att hon vid polisförhör icke skulle medgiva mera än vad denne tillsagt henne" (Förhörprotokoll, Ingeborg Wallin, 24 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 3).
- 5 I ett av sina förhör berättade Johansson att Sidorenko, i samband med ett möte den 26 augusti 1942, endast timmar efter att han inlämnat sin polisanmälan mot Sidorenko, sagt honom att "därest [Johansson] kom att höras av polisen angående sina sammanträffanden med Sidorenko och anledningen därtill [skulle han] uppgiva, att Sidorenko och han träffades för att diskutera musik. Samtidigt därmed anförde Sidorenko att han mycket snart skulle få reda på om Johansson gjorde anmälan mot honom hos polisen eller vid polisförhör lämnade uppgifter angående vad som förevarit vid deras sammanträffanden ty han hade förbindelser inom poliskåren som skulle underrätta honom om detta" (Förhörprotokoll, Alf Johansson, 3 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1)

bakgrund relevant att ställa. Är det frågan om en övergång från osanning till sanning? Eller är det snarare fråga om en övergång från en berättelse, skapad under vissa betingelser, till en annan, skapad under andra?

När det gäller vittnesmålen finns den ytterligare aspekten att de tycks ha tillkommit under inverkan av två ytterligare ”krafter”, nämligen behovet hos såväl den förhörde som förhørsledaren att strukturera dem i form av korta episoder, var och en med en startpunkt, var och en med ett antal huvudkaraktärer, en slutpunkt och en underliggande mening i termer av en konspiratorisk dimension, och att inordna dessa episoder i ett kronologiskt flöde som tillsammans gav en sammanhängande ”historia” om den förhördes kontakter med Sidorenko. Problemen kring läsandet av Sidorenkooperationens förlopp genom de inblandade svenskarnas berättelser för oss även till en tredje dimension som också påverkar vår bild av Sidorenkooperationen, nämligen den rent polisiära. Upprättandet av dossierer för var och en av de inblandade utgör en del av det polisiära begripliggörandet av den sovjetiska underrättelseoperationen, dossierernas innehåll är en produkt av den polisiära byråkratins arbetsformer, av förhørsledares frågor och protokollskrivande, av insortering och bortsortering av ord, meningar och berättelser och, till sist, bestämmandet av vad som skall läggas i arkiv och vad som skall förstöras. Sidorenko var föremål för polisiär observation långt innan han anhölls; som medlem av den sovjetiska legationen i Sverige – hans formella position var vice ordförande för den sovjetiska handelsdelegationen – var han naturligen av intresse för svenskt kontraspionage och även om vi hittar ytterst få exempel i arkivhandlingarna där polisen med ”egen röst” avger omdömen om Sidorenko så är det mycket svårt, för att inte säga omöjligt, att närma sig Sidorenkooperationen utan att också skriva historien om den svenska kontraspionageoperationen som igångsattes genom hans blotta närvaro i landet.⁶

Istället för att förespegla läsaren att sammanställandet av en sammanhängande skildring av fallet Sidorenko är oproblematiskt kommer jag därför i denna artikel att låta var och en av de tre dimensionerna, dvs. den sovjetiska dimensionen, vittnesdimensionen och kontraspionagedimensionen få tala av

6 Den svenska polisens syn på Sidorenko och hans svenska kontakter sammanfattas i ett brev av den 9 september 1942 från polisintendenten i Stockholm, S. Sellén till landsfogde H. Enhörning, Örebro: ”Av de spioneritredningar som har handlagts härstädes, har det framkommit, att [...] Sidorenko intar en framstående plats i det ryska underrättelseväsendet. I synnerhet tycks han ha till uppgift att skaffa förbindelser bland personer, som på ett eller annat sätt äro knutna till försvarsmakten (Brev från polisintendent Sellén till Landsfogde H. Enhörning, Örebro, 9 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 2). Här kan även nämnas anmärkningen i protokollet från förhöret med Nils Lundberg den 30 augusti 1942, där Sidorenkos inbjudan av Johansson och Lundberg till restaurang Göta källare vid deras första möte i slutet av maj 1942, med hänvisning till att det var hans födelsedag”, beskrivs som ett för polismyndigheten känt sätt av speciellt de sovjetryska legationsmedlemmarna, då den önska någon kontakt med viss person och icke vilja visa sig vara påträngande” (Förhørsprotokoll, Nils Lundberg, 30 augusti, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1.

egen kraft, utifrån sina respektive materialkategorier och med hänsyn till de tolkningsproblem som följer av var och en av dem, förmedla sin bild av fallet.

I. Den sovjetiska dimensionen

Den utsatta statens rekonstruktion av en misstänkt offensiv inhämtningsoperation utgör ofta vår enda väg till kunskap om sådana operationer. Endast undantagsvis har vi tillgång till material från såväl den offensiva som den utsatta statens respektive underrättelsetjänstearkiv.⁷ I fallet med Sidorenko, har vi emellertid tillgång till åtminstone skärvor av information från den sovjetiska sidan, dels i form av en kort kommentar i en bok författad av den förre tjänstemannen vid den sovjetiska underrättelsetjänsten, Boris Grigorjev, som under åren 1977–1982 var stationerad i Sverige, dels i form av inalles elva av Venona avlyssnade och avkrypterade sovjetiska chiffratelegram, av vilka två telegram innehåller hänvisningar till Sidorenkos kodnamn ”Stege”, fyra telegram rör rapporter och instruktioner om sovjetisk underrättelseverksamhet i Finland och Sverige med möjlig koppling till Sidorenkos verksamhet (och därmed av intresse för att förstå den institutionella kontext inom vilken han verkade), och fem telegram rör hans fångenskap och de svensk-sovjetiska förhandlingarna om hans frigivning. Angående Sidorenko skrev Grigorjev,

[Det] som fällde Sidorenko [...] var hans grova metoder i en verksamhet som fordrar både goda kunskaper i hantverket och en förmåga att uppfatta situationen omkring sig och förstå sig på människor och deras psykologi. Allt detta saknade Sidorenko, å andra sidan besatt han en stark önskan att åstadkomma konkreta resultat i sin värvningsverksamhet och en målmedvetenhet och hyste ett fullständigt förakt för alla typer av säkerhetsåtgärder. [...] Hans penetrering av familjen Vallin [hade] möjligen passerat oförmärkt av kontraspionaget, om inte Sidorenko fått för sig att 'anfälla på bred front' och samtidigt lyckades avslöja sig i sitt arbete med andra och sämre undersökta 'exemplar'. Det var de som gav honom den största överraskningen. Med hjälp av den yngre kvinnan Vallin försökte han komma över information från en svensk militär, men genom sina klumpiga och rättframman frågor fick han denne att bli på sin vakt. Resultatet överträffade alla förväntningar: svensken gick till kontraspionaget och berättade om sina misstankar. Sidorenko sattes därefter

7 Avhoppade underrättelseofficerare som Igor Gouzenko och Vasilij Mitrokhin har möjliggjort insyn i sovjetiska underrättelseoperationer (Knight, 2006, Andrew & Mitrokhin, 2000). Sovjetunionens sammanbrott har även möjliggjort arkivbaserad forskning kring sovjetisk underrättelseverksamhet, t.ex. Klehr et al. 1995.

under bevakning, vilket innebar att även familjen Vallin hamnade i blickfånget, och det hela slutade med en uppmärksammad rättegång.⁸

Vi vet inte på vilka grunder Grigorjev ansåg att Sidorenko saknade ”goda kunskaper i hantverket och en förmåga att uppfatta situationen omkring sig och förstå sig på människor och deras psykologi” – kanske hade han tillgång till dokument ur den sovjetiska säkerhetstjänstens arkiv, kanske byggde hans omdöme på samtal med kollegor inom säkerhetstjänsten, kanske byggde det rentav på läsning av svenska skildringar av fallet.⁹ Med sin långa personliga erfarenhet av arbete inom sovjetisk underrättelsetjänst bör hans tolkning av Sidorenko, oavsett källa, tillmätas intresse.

När det gäller den sovjetiska chiffertrafiken återfinns, som nämnts, Sidorenkos kodnamn ”Stege” i två telegram – det första skickades den 15 april 1942 från Moskva till den sovjetiska legationen i Stockholm, närmare bestämt den sovjetiske militärattachén, överstelöjtnant Nikolaj Nikitusjev, och har med några få svårtolkade undantag förblivit krypterat – här finns dock en referens till två andra telegram som skickades från den sovjetiska legationen i Stockholm till Moskva den 11 och 12 april 1942 och som, att döma av de fragment som gjorts läsbara, bägge behandlade livsmedelssituationen i Finland,¹⁰ – det andra skickades den 1 november 1942, efter Sidorenkos anhållande, och innehåller textfragmentet (enligt Venonas engelska översättning av den ryska texten) ”of Stege’s acquaintances”.¹¹ Det är svårt att dra några slutsatser på basis av denna hänvisning till Sidorenkos bekanta – textfragmentet kan utgöra en del av en rapport om den ännu pågående rättegången mot Sidorenko och hans kontakter, eller en del av en rapport om Sidorenkos underrättelseverksamhet och hans kontacters bidrag.

Vad beträffar den chiffertrafik där Sidorenko visserligen inte omnämns men där vi kan se mer eller mindre tydliga paralleller till frågor och språkbruk som har förekommit i kommunikationen mellan honom och hans svenska kontakter kan vi peka på ett telegram av den 22 april 1942 vari den sovjetiska legationen i Stockholm gav en tämligen omfattande redogörelse till Moskva rörande den svenska försvarsmaktens struktur med detaljerad information om

8 Grigorjev 2008, 164-165. Den svenske militär som Grigorjev påstår att Sidorenko ville ha information av med hjälp av den ”yngre kvinnan Vallin” (dvs. Margot Wallin) är Alf Johansson (som sedermera, den 25 augusti 1942, lämnade in en polisanmälan mot Sidorenko för misstänkt underrättelseverksamhet).

9 Sidorenkofallet finns utförligt beskrivet i Bernardssons omfångsrika bok om kontraspionage i Sverige och utlandet, *Spionpolisen går på jakt*. Fallet behandlas i kapitlet ”Den stumme friaren”, 486-511. Fallet finns även behandlat hos Forsberg, 2003, Björkman, 2006, och Ståhl, 2019.

10 Telegram nr. 666, 11 april, nr. 671, 12 april, och nr. 277, 15 april 1942.

11 Telegram nr. 841, 1 november 1942

regementen och deras geografiska placering.¹² Vidare kan noteras att den sovjetiska legationen i Stockholm den 9 september 1942 mottog ett telegram med rubriken "fortsatt utvärdering" vari Nikitusjev beordrades att "införskaffa mer detaljerad information" rörande 1) "vilka farleder som övervakas av det svenska flygvapnet", 2) "de svenska stridsvagnsenheternas beredskap och träning" och 3) "information om omfattningen [...] och den svenska arméns sammanlagda kapacitet, hur många reservister [som har genomgått träning], [och] syftet och formerna för denna träning". När det gäller de svenska stridsvagnsenheterna finns också en förfrågan som endast delvis har avkrypterats och som lyder "vilka nya" och "när". Telegrammet avslutas med de svårtydda anmärkningarna "av rapporterna", "begränsar deras värde" och ordern att "intensifiera arbetet med att införskaffa underrättelser".¹³

Flera av de frågor som behandlades i telegrammen – till exempel livsmedelssituationen i Finland, den svenska försvarsmaktens organisering, de svenska stridsvagnsenheternas beredskap m.m. – kan skönjas i kommunikationen mellan Sidorenko och hans svenska kontakter och detta indikerar att Sidorenko, vars egentliga position vid legationen har förblivit okänd, rapporterade till Nikitusjev, och således var verksam inom det sovjetiska militära utlandsspionaget, GRU.¹⁴ Moskvas order att legationen måste intensifiera sitt arbete med underrättelseinhämtningen är också intressant då delar av Sidorenkos handlingsmönster möjligtvis kan förstås som resultatet av att han befann sig under press att, som Grigorjev uttrycker det, "åstadkomma konkreta resultat". Här kan exempelvis nämnas Sidorenkos uppmaning till Margot Wallin, under en cykeltur från Ulriksdals värdshus den 13 juli 1942, att "taga reda på namnen på några, som tjänstgjorde på Armé och marinstaberna":

På fråga av fröken Wallin varför Sidorenko önskade detta, uppgav han endast, att han ville ha bekanta där. Eftersom fröken Wallin ansåg sig stå i viss beroendeställning till Sidorenko, då denne dels givit henne kläder och dels i övrigt kostat på henne så mycket, förklarade hon, att hon skulle efterkomma denna Sidorenkos begäran. Fröken Wallin förstod mycket väl, att Sidorenko önskade bli bekant med personer på förutnämnda staber, därför att han hade för avsikt att förmå dem att lämna upplysningar till honom angående förhållanden som blevo bekanta för dem i deras tjänst.

12 Till skillnad från föregående telegrammet av den 15 april 1942 har detta telegram till stor del blivit avkrypterat och här rapporteras bland annat att den "första infanteridivisionen" är placerad i Kristianstad och består av 6:e, 7:e, 11:e och 12:e infanteriregementena, 3:e och 6:e artilleriregementet och det 10:e luftvärnsregementet, att den "andra infanteridivisionen" är placerad i Östersund och består av 5:e, 13:e, 14:e och 21:a regementena osv. Telegram nr. 759, 760, 22 april 1942.

13 Telegram nr. 618, 9 september 1942.

14 Som ovan nämnts var Sidorenkos officiella titel vice ordförande för den sovjetiska handelsdelegationen till Sverige. GRU, dvs. det sovjetiska militära utlandsspionaget, *Glavnoje razvedyvatelnoje upravlenije*.

Fröken Wallin visst dock icke på vad sätt hon skulle kunna taga reda på namna på några, som tjänstgjorde på dessa staber, och gjorde därför icke några försök att skaffa några namnuppgifter, Hade hon däremot vetat på vad sätt hon skulle bära sig åt, skulle hon säkerligen ha villfarit Sidorenkos önskemål.¹⁵

Denna känsla av tryck från Moskva tycks också ha tagit sig uttryck i tämligen spektakulära handlingar med inslag av utpressning och hot som ger stöd åt Grigorjevs observationer kring Sidorenkos ”grova metoder”. Här kan exempelvis nämnas en episod som återberättats under ett förhör av Ingeborg Wallin, och som (troligtvis) utspelade sig i början eller mitten av april 1942 efter en middag på restaurang Stadshuskällaren med Sidorenko. Enligt Wallins berättelse hade Sidorenko betalat notan för middagen och därefter gjort dem sällskap till deras bostad. Ingeborg Wallin och hennes dotter Margot hade emellertid kort därefter lämnat hemmet och begivit sig ut på en promenad varvid Sidorenko och Tobias befann sig i hemmet själva:

Då hon och dottern efter omkring en halvtimmes tid återkommo uttryckte maken sin glädje däröver och anförde samtidigt att Sidorenko var odräglig. Maken ville lägga sig och bad fru Wallin att försöka få Sidorenko ur lägenheten enär han inte längre önskade ha honom där. Han förklarade inte vad som förevarit och fru Wallin kunde inte heller bilda sig en uppfattning därom. Fru Wallin bäddade åt sin make som därefter gick till sängs. Sidorenko gjorde inga ansatser att avlägsna sig och fru Wallin gjorde till- sade honom flera gånger att lämna deras lägenhet. Han efterkom emellertid inte denna tillsägelse och sade att det var så lite folk på gatorna, att han inte ville gå ut och bad att få sitta i lägenhetens kök. Sedan han fått tillåtelse därtill satte han sig på en stol och somnade efter en stund lutad över ett bord. Först vid femtiden avlägsnade han sig. Då maken följande morgon vaknade sade han att de till varje pris måste försöka bli kvitt denna bekantskap.

Vid klockan två samma dag återkom emellertid Sidorenko – Margot och modern hade gått till lägenhetens kök då Sidorenko ville vara ensam med Tobias Wallin.

Efter en kort stund kom emellertid hennes make ut i köket och förklarade att Sidorenko icke längre fick vara i deras lägenhet. Maken verkade fullkomligt ursinnig och uppgav att han sagt sitt sista ord till Sidorenko. Han angav dock icke av vad anledning han var så uppretad. Maken kvarstannade i köket och fru Wallin gick in till Sidorenko. Sidorenko yttrade inte ett ord till henne och icke heller sade hon något till honom, men kort efter hennes

ankomst till rummet gick Sidorenko fram till en i detsamma befintlig sekretär, framtog en penna och på ett papper skrev han några siffror. Omedelbart därefter rusade han mot dörren och avlägsnade sig utan att säga adjö. [...] Sedan Sidorenko avlägsnat sig gick fru Wallin till sekretären och tittade på den papperslapp på vilken Sidorenko nyss hade skrivit någonting. Hon såg därvid att han skrivit 'Inga 50', 'Inga 100', 'Tommie 100' / '250'. [...] Fru Wallin förstod genast att Sidorenko på papperslappen antecknat belopp, som han gjorde gällande att de voro skyldiga honom.¹⁶

Margot följde med Sidorenko ut ur lägenheten men enligt moderns vittnesmål återkom hon efter några timmar och meddelade då att "Sidorenko bett dottern att framföra till Wallin, att Sidorenko antingen skulle ha 250 kronor av Wallin eller också vissa begärda upplysningar, i annat fall skulle både Sidorenko och Wallin hamna hos polisen" I sitt förhör uppgav Margot att Sidorenko, då hon lämnat lägenheten tillsammans med honom först "förhöll sig tyst" men att han efter en stund hade bett henne "hälsa pappa och säg att om han inte kommer till Karl XII torg i kväll klockan 7 och har det där med sig så kommer både han och jag att hamna hos polisen".¹⁷

Resterande telegram som skickades mellan den 28 september 1942 och den 8 december 1943 behandlar, som nämnts, uteslutande frågor om Sidorenkos fångenskap och de svensk-sovjetiska förhandlingarna rörande hans frigivning och här finns ingen information om hans underrättelseaktiviteter före hans anhållande.¹⁸ I ett telegram av den 9 juni 1943 framgår emellertid att legationsrådet Vladimir Semjonov vid sovjetiska legationen i Stockholm, ifråga om Sidorenkofallet, rådde den sovjetiske vice utrikeskommissarien Andrej Vysjinskij att Moskva borde "i starka ordalag, å den sovjetiska legationens eller statsledningens vägnar, varna [utrikesminister Christian] Günther att frågan kan komma att få allvarliga konsekvenser".¹⁹

16 Förhørsprotokoll, Ingeborg Wallin, 24 september 1942, RA.

17 Förhørsprotokoll, Margot Wallin, 26 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, P3789, Margot Wallin, nr. 1.

18 Den 28 september 1942 mottog legationen i Stockholm en order (nr. 705) att rapportera angående "omständigheterna kring anhållandet av Stege" (här ifrågasattes även från Moskvas sida varför Sidorenko inte hade hållits i legationsbyggnaden där han kunnat undgå att anhållas), den 4 november 1942 (nr. 2897) skickade den sovjetiska legationen i Stockholm en rapport om villkoren i fängelset för Sidorenko, den 13 december 1942 (nr. 984) mottog legationen i Stockholm en instruktion att undersöka i vilket fängelse Sidorenko skulle komma att avtjäna sitt straff, den 9 juni 1943 (nr. 1910) rapporterade legationen om samtal med bland annat den svenske riksdagsmannen Georg Branting rörande vilken linje Sovjetunionen borde bedriva gentemot Sverige i fråga om Sidorenko, och den 8 december 1943 (nr. 3292) rapporterade legationen att "the Swedes have stated in secret that they propose [2 groups unrecovered] 3 to 4 weeks to free 'Stege'. När det gäller de diplomatiska konsekvenserna av fallet finns de även beskrivna i det svenska sändebudet (1940-1944) Vilhelm Assarssons bok *I skuggan av Stalin*, Bonniers, 1963.

19 Venonas engelska översättning av telegrammet lyder: "strongly warn Günther, in the name of the legation or the Soviet government, about possible serious consequences", telegram nr. 1910, 9 juni 1943.

När det gäller Sidorenkos val av källor för sin underrättelseinhämtning kan dessa i förstone tyckas vara av begränsat värde – ingen av dem var fast anställd inom den svenska försvarsmakten, ingen av dem var verksamma vid någon av de platser där Sidorenko, i samtal med Johansson och Margot Wallin efterfrågade kontakter, dvs. Generalstabens, Arméförvaltningens, Arméfördelningsstabens och Lantförsvarets kommandoexpedition – och möjligtvis skall hans orientering mot dessa personer som ett utslag av dels intensifierade krav från Moskva att inhämta underrättelser – telegrammet av den 9 september 1942 låter antyda att en sådan press förelåg redan före denna tidpunkt, något som mot bakgrund av den svårförutsägbara militära utvecklingen på östfronten under våren och sommaren 1942 ter sig begripligt, dels Grigorjevs observation att Sidorenko drevs ”av en stark önskan att åstadkomma konkreta resultat i sin värnsvärksamhet”.

Frågan om underrättelsevärdet på Wallin, Johansson och Lundberg är emellertid inte alldeles entydig – såväl frågorna som den underrättelseinformation som Sidorenko fick via Wallin stämmer tämligen väl överens med Moskvans instruktioner – och även om Sidorenkos bidrag kan te sig blygsamt ur ett sentida perspektiv kan informationen, i kombination med sådan underrättelseinformation som insamlades av kontakter som Sidorenko kan ha haft men som har förblivit okända, eller av andra sovjetiska underrättelseofficerare verksamma i Sverige vid samma tid, ha bidragit till en mer heltäckande bild av frågor rörande det svenska understödet till Finland, den svenska krigsmakten m.m.

Det sovjetiska materialet av förstahandsstatus, dvs. chiffritelegrammen ger alltså sammanfattningsvis vid handen att Sidorenko utgjorde en beståndsdel av den sovjetiska militära underrättelseinhämtningen riktad mot Sverige och att hans anhållande tillmättes förhållandevis stor vikt från den sovjetiska statsmaktens sida. Den senare omständigheten kan tolkas som att Sidorenko, i Moskvans ögon, sågs som en värdefull underrättelseofficer som förmådde bringa fram uppgifter av strategisk betydelse för Sovjetunionen. Denna bild framtonar även i ett protokoll från ett möte mellan det sovjetiska legationsrådet Michail S. Vetrov och Sidorenko, som ägde rum i polisens häkte dagen efter Sidorenkos anhållande, den 27 september 1942:

Vetrov fortsatte sedan med att säga, att Sidorenko ”skött sig bra” och att det icke var någon anmärkning mot honom. [Tolken] Utas förstod inte riktigt, vad Vetrov menade med detta yttrande, men fick den uppfattningen, att Vetrov ville säga till Sidorenko, att denne skött sig bra i sitt arbete och att det beträffande detta icke fanns någon anmärkning att framställa.²⁰

20 ”P.M.”, Erik Lönn, 27 september 1942, RA, UD, R 72 L.

II. Vittnesdimensionen: Vad hände ”egentligen”?

Sidorenko anlände till Sverige i oktober 1940. Under våren 1941 förekommer hans namn i ett tiotal polisrapporter rörande spaning mot ett antal medlemmar av den sovjetiska legationspersonalen.²¹ Av dessa rapporter kan dock inte utläsas några tecken på att den svenska polisen betraktade Sidorenko såsom engagerad i någon konkret sovjetisk underrättelseoperation riktad mot Sverige. I augusti 1941 framkom emellertid att Sidorenko av allt att döma verkat som sambandsman i kontakterna mellan den svenske byggnadsingenjören Sven Teodor Engström, som den 16 augusti 1941 anhållits misstänkt för att vid flera tillfällen under 1940 och 1941 ha överlämnat ”kartor, ritningar och muntliga uppgifter rörande svenska befästningslinjer” till andresekreteraren vid den sovjetiska legationen i Stockholm, Alexej Vojna, och dennes efterträdare (i rollen som Engströms sovjetiske kontaktperson), tjänstemannen vid den sovjetiska beskickningen i Stockholm, tillika den dåvarande chefen för Intourist, Viktor Starostin.²² Trots dessa misstankar förblev Sidorenko i Sverige (till skillnad från

21 I dessa protokoll omnämns Sidorenko nästan genomgående under den svenska polisens kodbeteckning för honom, dvs ”109”. Se ”P.M. ang. 109”, 5 februari 1941, av Lars Håkansson och Lars Larsson, (RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1), ”PM angående övervakning av 104, 105, 106, 108, 109, m.fl. personer under mars februari 1941”, av Erik Lönn och Gustaf Adolf Andersson, (RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1), ”PM angående övervakning av 104, 105, 106, 108, 109, m.fl. personer under mars månad 1941”, av Gustaf Adolf Andersson och Lars Larsson, (RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1), ”PM angående övervakning av 104, 105, 106, 108, 109 under april månad 1941”, av Erik Lönn och Lars Larsson, (RA. Säkerhetspolisen, vol. 727, P2642, Starostin, nr. 1), ”P.M. angående övervakning av 108 och 109”, 9 maj 1941, av Gunnar Helgö och Bror Hemphälä, (RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1), ”P.M. angående övervakning av 108”, 27 maj 1941, av Lars Håkansson och C. G. Kagger, (RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1), ”PM angående övervakning av 104, 105, 106, 108, m.fl. personer under maj månad 1941”, 31 maj 1941, av Gustaf Adolf Andersson och Lars P. Lindroth, i (RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1), ”P.M. angående övervakning av 108”, 5 juni 1941, by Gunnar Helgö, (RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1), ”P.M. angående övervakning av 108 och 109”, 2 July 1941, av Gunnar Helgö, (RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1), ”P.M. angående övervakning av 108”, 14 juli 1941, av Gunnar Holmström och Bror Hemphälä, (RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1), ”P.M. angående övervakning av 108”, 15 juli 1941, av Gunnar Holmström och Bror Hemphälä, (RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1), ”P.M. angående övervakning av 108”, 13 augusti 1941, av Gunnar Holmström och Bror Hemphälä, (RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1), ”P.M. angående övervakning av 108”, 14 augusti 1941, av Gunnar Helgö och Bror Hemphälä, (RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1), ”P.M. ang. skuggning av 108 och 109”, 18 augusti 1941, av Bror Hemphälä, (RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1), ”P.M. angående övervakning av 109”, 20 augusti 1941, av Bror Hemphälä, (RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1).

22 Den 26 juni 1941 hade Engström instruerats av Vojna att all kommunikation framgent skulle ske via en annan icke namngiven tjänsteman vid den sovjetiska legationen och att Engström, när han ville bestämma tid för ett möte tjänstemannen, skulle lämna ett brev adresserat till ”Anton” i Aron Witz möbelaffär på Folkungagatan 79 i Stockholm. Han skulle därefter sammanträffa med tjänstemannen på en bestämd plats i Norra Djurgården. Engström lämnade brev adresserade till Anton vid tre tillfällen under juli och augusti månad 1941 – vid det första tillfället föreslog han att de skulle ses den 12 juli, kl. 22:00 – de två möttes därefter rum som planerat och Engström kunde därvid konstatera att den icke namngivne tjänstemannen var identisk med chefen för Intourist, Viktor Starostin. Engström lämnade därefter – den 26 juli och den 13 augusti – ytterligare två brev till Witz för vidarebefordran till ”Anton” med förslag på tidpunkter för möten. Starostin uteblev dock från bägge. Vid förhör uppgav Witz att Starostin själv hämtat det första av Engströms brev, att Sidorenko besökt affären den 4 augusti 1941 och

Starostin som tvingades lämna landet i november 1941)²³ – han övertog därtill dennes turistchefsroll, och med undantag för den post- och telefonkontroll som upprätthölls gentemot Intourists kontor, tycks Sidorenko under de följande tio månaderna inte ha varit föremål för någon polisiär övervakning överhuvudtaget. För perioden september 1941 till juli 1942 finns inga spaningsrapporter i hans dossier.

Sidorenkos namn förekommer emellertid inom ramarna för en polisutredning rörande den ovan nämnde sergeanten Tobias Wallin – vi återkommer till denna utredning nedan – inom vars ramar post- och telefonkontroll upprätthölls gentemot familjen Wallin under perioden från februari till augusti 1942. Genom ett samtal som avlyssnades den 25 februari 1942 framkom att Margot Wallin hade besökt Intourist och att ”såväl fru Vallin som dottern äro mycket bekanta med nuvarande föreståndaren för Intourist, legationstjänstemannen Vasilii Sidorenko”.²⁴

När bevakningen väl återupptogs, den 15 juli 1942, skedde det till följd av misstankar om olovlig underrättelseverksamhet. Den 11 juli 1942 fångade den svenska kommunikationskontrollen av Intourist upp ett brev undertecknat av den ovan nämnde Alf Johansson adresserat till en ”Tommi Vasiljevski”, vari Johansson berättade att han avsåg att resa till Västerås tillsammans med ”en militär kamrat”, att det ”för vårt arbete” var nödvändigt att Johansson gjorde denna resa, och att han därför behövde 150 kr som ”Vasiljevski” skulle skicka till hans hem på Ekhagsvägen 3 i Stockholm.²⁵ Redan på eftermiddagen samma dag, dvs. den 11 juli, hade polisen placerat en spanare utanför Johansson bostad,²⁶ på måndagen den 13 juli 1942 visste polisen tillräckligt om Johansson

hämtat det andra brevet och att det tredje brevet hade förstörts av Witz i samband med hans anhållande den 14 augusti 1941 (RA. Säkerhetspolisen vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1. Enligt uppgift från Witz son hade Sidorenko därefter vid tre tillfällen besökt affären – vid två av dessa tillfällen – den 18 och 22 augusti 1941 – hade han frågat efter brev till ”Anton”, och vid det tredje, den 27 augusti 1941, vid en tidpunkt då det var allmänt känt att Engström häktats, hade han överlämnat en papperslapp med budskapet att ”frågar någon om Anton, vet inte” och ”någon lämna paket eller fråga, ta ej emot” (RA. Säkerhetspolisen vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 6.

23 Här kan vara av intresse att notera att kabinettssekreterare Erik Boheman, vid ett samtal med det sovjetiska sändebudet Aleksandra Kollontaj den 10 oktober 1941 framhöll att Starostin ”som icke åtnjoto diplomatiska privilegier, hade på grund av sin anställning vid handelsdelegationen endast av courtoisie undgått att anhållas” och att ”om han icke med det snaraste avlägsnades, kunde [Boheman] icke förhindra, att rättsliga åtgärder företogs mot honom” (Samtalsprotokoll i RA, UD, F53 Er/Allm).

24 ”Sammanställningspm [...] rörande Fritiof Tobias Wallin och Ingeborg Regina Wallin”, 29 August 1942, P3789, Margot Wallin, nr. 1.

25 En avskrift av Johanssons brev finns bilagt till ”P.M.”, T. E. Rosqvist, 22 January 1945 (RA. Säkerhetspolisen, P3623, Johansson, nr. 3). Se även ”P.M.” by Gösta Danielsson, 13 July 1942, (RA. Säkerhetspolisen, P3623, Johansson, nr. 1) och ”Sammanställning angående studeranden Alf Oskar Johansson”, av Lars Larsson, 16 oktober 1942, (RA. Säkerhetspolisen, P3623, Johansson, nr. 3).

26 ”P.M. angående övervakning av Alf Oskar Johansson”, 11 juli 1942. RA. Säkerhetspolisen, P3623, Johansson, nr. 1. Vad gäller den fortsatta övervakningen av Johansson, se de tre promemoriorna ”P.M. angående övervakning av Alf Oskar Johansson”, 11, 12 och 15 juli 1942. RA. Säkerhetspolisen, P3623, Johansson, nr. 1.

för att kunna sammanställa en mindre utredning kring hans person och här framgick att Johansson var inkallad som ordonnans och skrivbiträde vid Svea Livgardes 12:e kompani och att han förekom i 6:e rotelns register med anledning av ett brev som avsänts till en svensk soldat i Finland, vari framgick att Johansson var medlem av Sveriges nationaldemokratiska parti.²⁷ Under den fortsatta spaningen, under tisdagen den 14 juli, observerades Johansson då han cyklade till Svea Livgardes garnisonssjukhus. Klockan 20:30 avbröts spaningen då poliserna konstaterade att han alltjämt befann sig inne i sjukhusbyggnaden och antogs ha blivit inlagd.²⁸ Dagen efter, onsdagen den 15 juli mottog polisen besked från Johanssons chef vid Svea Livgarde, kapten Percival Hayward Holm, att Johansson lagts in på regementets sjukhus med anledning av magsmärtor.²⁹

Någon tvekan rörande adressatens identitet förelåg aldrig och på eftermiddagen samma dag som Johansson hade lagts in på sjukhus, dvs. onsdagen den 15 juli 1942, inledde polisen sin spaning mot Sidorenko. För den 15 juli noterades i polisens spaningsprotokoll att Sidorenko lämnade Intourist kl. 15:15 per cykel mot sitt hem och att han samma kväll, kl. 18:30, promenerade till Djurgården där han, mittemot statyn av Carl XV, sammanträffade med en kvinna ”som kunde vara 25 år och ungefär av Sidorenkos längd, var rödhårig, barhuvad, samt iklädd grå dräkt”.³⁰ För den 23 juli finns antecknat att han på nytt sammanträffade med ”den rödhåriga dam, som han sammanträffat med på Djurgården”; de två hade promenerat till restaurang Stallmästargården invid Brunnsviken där de uppehöll sig mellan 14:20 och 19:10 och ”intogo en dyrbar middag och drucko bl.a. vin till såväl varmrätt som dessert”.³¹ Övervakningen av Sidorenko tycks emellertid ha upphört efter den 23 juli 1942, möjligtvis beroende på att Johansson den 19 juli hade förflyttats från Svea Livgardes regementssjukhus till Beckomberga sjukhus där han förblev inlagd till 19 augusti 1942.³²

Den 26 augusti 1942 trädde Johansson i kontakt med polisen och berättade att han misstänkte att en tjänsteman vid namn ”Tonny Vasilijskij” vid Intourist var inblandad i illegal underrättelseverksamhet. Han meddelade vidare att han avsåg att fortsätta ”umgås med V.” och att han var ”villig att i fortsättningen

27 ”P.M. angående Alf Oskar Johansson”, RA. Säkerhetspolisen, P3623, Johansson, nr. 1. III:476.

28 ”P.M. angående övervakning av Alf Oskar Johansson”. Säkerhetspolisen, P3623, Johansson, nr. 1, 14 juli 1942.

29 ”P.M. angående Alf Oskar Johansson”, Danielsson och Erbacke, 15 juli 1942. RA. Säkerhetspolisen, P3623, Johansson, nr. 1.

30 ”PM angående övervakning av legationstjänstemannen Sidorenko”, Hultsten and Lindberg, 16 juli 1942. RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1.

31 ”PM angående övervakning av Sidorenko”, F. Lindberg, 24 juli 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1.

32 Förhørsprotokoll, Alf Johansson, 29 augusti 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1.

lämna ytterligare upplysningar om [denne].”³³ Tre dagar senare, den 29 augusti 1942, blev Johansson beordrad att infinna sig hos polisen och efter ett sex timmar långt förhör togs beslutet att anhålla honom. Följande dags morgon, den 30 augusti, anhölls även hans kamrat vid Svea Livgarde, Nils Lundberg.³⁴

Anhållandena av Johansson och Lundberg och de förhör som härefter anställdes med dem markerar inledningen på arbetet med att försöka rekonstruera Sidorenkofallets *andra del* (dvs. hans verksamhet under sommaren 1942).³⁵ Fallets *första del*, (dvs. Sidorenkos kontakter med familjen Wallin och som omfattar perioden från januari 1942 t.o.m. september 1942) skulle komma att bli föremål för utredning först en dryg vecka senare, från och med anhållandet av Margot Wallin (den 7 september 1942). Under förhören med Johansson och Lundberg framkom, som ovan nämnts, att Sidorenko vid flera tillfällen uppträtt tillsammans med en ung flicka som kallade sig ”Inga”. Enligt Johansson hade Inga ”säkerligen varit i en mycket stor beroendeställning till Sidorenko”, ”hon hade varit ett redskap och kanske ett nyttigt sådant i Sidorenkos ägo”, ”hon [hade] fått stränga instruktioner om [...] vad hon ska säga för polisen”, och hon var ”säkerligen hotad till livet om hon yppar något [om] den Sovjet-Ryska spionageverksamheten här i Sverige”.³⁶ Lundberg vittnade om att han, i samband med ett möte med Sidorenko och ”Inga” den 21 juni 1942, hade styrkts ”i de misstankar, som han tidigare fått, att Inga stod bakom den spionerorganisation i vilken Sidorenko aktivt arbetade”. ”Hon ville dock icke låta förstå”, menade Lundberg, ”att hon sysslade med dylikt men Lundberg hade dock av alla omständigheter vid deras tidigare sammanträffande fått fullt klart för sig att såväl hon som Sidorenko hade dylikt arbete för sig”.³⁷

33 I samband med sin anmälan berättade Johansson att han sammanträffat med Vasilijskij ungefär två gånger i veckan sedan början av juni [1942] och att han på sistone börjat bli misstänksam då ”V. ofta sökt ’pumpa’ honom om militära förhållanden” och ”V. tycktes [...] tro att Johansson ’vet en hel del’, möjligtvis beroende på att Johansson tidigare hade varit nationalsocialist och fortfarande får en massa tyska tidskrifter till sin bostad, vilket V. observerat då han varit på besök”, ”PM till 6:e roteln”, Sten Loringe, 25 augusti 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1.

34 ”Rapport”, 15 September 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 2.

35 Johansson förhördes den 29 och 31 augusti, den 1 (två tillfällen), den 3 september 1942, den 10 september (vilket var ett konfrontationsförhör med Margot Wallin) och den 2 oktober 1942. Se förhørsprotokoll, Alf Johansson, 29 augusti 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1, 31 Augusti 1942, 1 september 1942 (a), 1 september 1942 (b), RA. Säkerhetspolisen, P3623, Johansson, nr. 1, 3 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1, 2 oktober 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 4. Lundberg förhördes vid sex tillfällen, den 30 och 31, 3, 4, 5 och 8 september 1942. Se förhørsprotokoll, Nils Lundberg, 30 augusti, 31 augusti, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1, 3 september, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 2, 4 september 1942, 69-74, i Rapport, 15 september 1942, 5 september, 67-69 i Rapport, 15 september 1942, 8 september, 65-67, i Rapport, 15 september 1942.

36 Alf Johansson, ”Ur min levnad”, 11 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, P3623, Johansson, nr. 1.

37 Förhørsprotokoll, Nils Lundgren, 31 augusti 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1. Se även ”Sammanställning av uppgifter och omständigheter rörande Margot Ebba Regina Wallins medverkan i den av Sidorenko bedrivna spionageverksamheten”, RA. Säkerhetspolisen, P3789, Margot Wallin, nr. 1. 15 september 1942.

Även om förhören med Johansson och Lundberg alltså gav viss vägledning när det gällde identiteten beträffande ”den rödhåriga dam” som setts tillsammans med Sidorenko den 15 och 23 juli 1942 tog det, av dokumenten att döma, ytterligare några dagar innan det stod klart för polisen att ”Inga” var identisk med den Margot Wallin som (vilket avlyssningen av familjen Wallins telefon den 25 februari 1942 hade visat) var ”mycket bekant” med Sidorenko.³⁸ Den 3 september kl. 15:30 avlyssnade polisen ett utgående samtal från Intourist mellan Sidorenko och Olle Jansson där de bågge överenskom om att träffas vid Solviksbadet i Bromma och att Sidorenko skulle ta med ”sin språklärlarinna”. Poliserna K. G. Erbacke och Bror Kollander skickades till badplatsen för att spana:

Klockan 16:20 iakttogs en c:a 20 år gammal kvinna, omkring 160 cm lång, med mörkrött hår samt iklädd hornbågade glasögon, komma cyklande till Solviksbadet. Av undertecknad igenkändes kvinnan såsom varande identisk med ”Inga”, omnämnd i förhörsprotokoll av Alf Johansson och Nils Lundberg. Efter att ha väntat ungefär fem minuter å parkeringsplatsen kom även Sidorenko till platsen. Därefter begåvo de sig i sällskap in å badområdet. Här sammanträffade de med en c:a 25 å 30 år gammal man, om kring 180 cm. lång och iklädd badbyxor. Å höger överarm hade han en fullriggare tatuerad samt något som liknade ett kors å överarmen.³⁹

Vid klockan 18 lämnade sällskapet Solviksbadet, den okände mannen tog en spårvagn mot centrum, Sidorenko försvann per cykel i en annan riktning och poliserna skuggade ”Inga” när hon cyklade iväg över Västerbron mot Södermalm, där hon gick in i ett bostadshus på Högalidsgatan 33 och försvann in i en lägenhet på tredje våningen med namnet ”Stjärnemark” på dörren. Polisen fortsatte att hålla henne under bevakning under de kommande dagarna – fredagen den 4 september 1942, observerades ”Inga” när hon klockan 7 på morgonen lämnade huset och ”mycket fort och spänstigt” gick tvärs ”över parken vid Högalids folkskola upp mot Långholmsgatan” där hon steg på en spårvagn som förde henne till korsningen Kungsgatan/Vasagatan. Därifrån fortsatte hon till fots till Mäster Samuelsgatan där hon besökte en okänd kvinna – ”170 cm. lång och kraftigt byggd”.⁴⁰ Söndagen den 6 september sågs hon tillsammans med ”en man 35-års åldern, omkring 178 cm. lång, kraftigt byggd ’svartmuskig’, vid tillfället iklädd mörk kostym” vilken, då han lämnat ”Inga” vid

38 ”Sammanställningspm [...] rörande Fritiof Tobias Wallin och Ingeborg Regina Wallin”, 29 August 1942, P3789, Margot Wallin, nr. 1.

39 ”P.M. angående övervakning av Sidorenko m.fl.”, K.G. Erbacke och Bror Kollander, 4 September 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 2.

40 ”P.M. angående skuggningen av Sidorenkos bekantskap ’Inga’”, A. W. Bringdal, B. Kollander och B. Granelund, 4 September 1942, RA. Säkerhetspolisen, P3789, Margot Wallin, nr. 1.

hennes hem på Högalidsgatan ”gick omkring i trakten av hennes bostad liksom för att undersöka om hennes bostad var bevakad”.⁴¹ Följande dag, vid middags-tid måndagen den 7 september 1942, invid korsningen Brännkyrkagatan och Långholmsgatan, möttes hon av poliser som förklarade att hon var anhållen och skulle föras till polisstationen för genomförande av förhör.

Anhållandet av Margot Wallin utgör som nämnts startpunkten för rekonstruktionen av *Sidorenkofallets första del*, (dvs. den del som omfattar perioden från januari 1942 t.o.m. den 7 september 1942 och rör hans kontakter med familjen Wallin). Under september och oktober månad 1942 förhördes Margot vid fjorton tillfällen,⁴² modern Ingeborg vid elva⁴³ och Tobias vid åtta tillfällen.⁴⁴ Innan vi går in på frågan hur deras respektive vittnesmål kan ha påverkats av de betingelser som präglade polisens återskapande av fallet skall vi – och detta kan naturligtvis ses som diskutabelt⁴⁵ – på basis av protokollen från förhören med Sidorenkos svenska kontakter sammanfatta de huvudsakliga dragen av hans värvnings- och insamlingsverksamhet under år 1942.

Kontakten med familjen Wallin inleddes enligt Tobias hustru, Ingeborg, ”troligen i slutet av januari 1942” i samband med att dottern Margot Wallin på väg hem från Klara folkskola, på moderns uppdrag, besökte Intourist för att ordna prenumerationer på den sovjetiska tidningen ”Nyheter från Sovjetunionen” åt två av familjen Wallins grannar.⁴⁶ Vid sin hemkomst hade Margot berättat att ”hon på resebyrån träffat en man som talade svenska tämligen dåligt” och att ”mannen ifråga hade frågat dottern, om hon ville ge honom lektioner

41 ”P.M. angående skuggning av Sidorenkos bekanta”, Bror Kollander, 6 September 1942, RA. Säkerhetspolisen, P3789, Margot Wallin, nr. 1.

42 Förhörprotokoll Margot Wallin, 7 september 1942, 9 september, 10 september (a), 10 september (b), 11 september, RA. Säkerhetspolisen, P3789, Margot Wallin, nr. 1. 26 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, P3789, Margot Wallin, nr. 2. Förhörprotokoll Margot Wallin, 15 september (a), 15 september (b), RA. Säkerhetspolisen, P3789, Margot Wallin, nr. 2, 14 september 1942, 25-32, 17 september 1942, 33-39, 22 september 1942, 39-44, 23 september 1942, 44-50, 24 september 1942, 50-51, 26 september 1942, 52-54, samtliga i Rapport, 5 oktober 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 5

43 Förhörprotokoll Ingeborg Wallin, 7 september 1942, 55-57, 8 september 1942, 57-61, 9 september 1942, 61-63, 19 september 1942 (a), 63-65, samtliga i Rapport, 5 oktober 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 5. Förhörprotokoll Ingeborg Wallin, 19 september (b). 21 september 1942, 24 september 1942, 25 september 1942 (a), 25 september (b), 26 september, 28 september 1942, samtliga protokoll i RA. Säkerhetspolisen, P2460, Tobias och Ingeborg Wallin, nr. 2.

44 Förhörprotokoll Tobias Wallin, 18 september 1942, 19 september 1942 (a), 19 september 1942 (b), 22 september, 23 september 1942, 24 september, 25 september, 26 september 1942.

45 Denna sammanfattning av huvuddragen i historien om Sidorenkos underrättelsekontakter som ges här bygger på min läsning av förhörprotokollen med Sidorenkos svenska kontakter och mitt urval av vissa element i dessa protokoll. Ett annat sätt att återge skeendet hade varit att låta de inblandade tala genom protokollen och till exempel strukturera en sådan framställning i enlighet med de episoder som de urskiljer i sina respektive berättelser om bekantskapen med Sidorenko. I framställningen använder jag mig av ett flertal citat från de förhörda. Utrymmesskäl medger dock inte ett sådant talande från de förhörda sida i dess mer fullständiga och rättvisande utsträckning.

46 Förhörprotokoll, Margot Wallin, 7 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, P3789, Margot Wallin, nr. 1.

i svenska språket, vilket hon hade lovat.”⁴⁷ Några veckor senare, i mitten av februari 1942, följde Ingeborg med sin dotter till Intourist kontor i samband med en av hennes lektioner – Ingeborg tyckte ”att det lät intressant att se Sidorenko eftersom hört dottern tala om honom så ofta” – vid besöket på Intourist, som varade i två timmar, hade Sidorenko beställt kaffe ”från ett närbeläget konditori”, och de hade samtalat ”om en del alldagliga spörsmål, samt om några tavlor som voro upphängda på väggarna”.⁴⁸ ”Tämligen kort tid efter det att [Margot hade] blivit bekant med [Sidorenko] gjorde denne sig underrättad angående fröken Vallins föräldrar”. Hon hade därvid ”upplyst honom [...] att fadern var droskförare till yrket samt att han vid tillfället var inkallad till militärtjänst såsom sergeant”.⁴⁹

Kontakterna med familjen Wallin intensifierades därefter successivt under februari och mars månad 1942 – Sidorenko betalade för en blomsterkorg till Ingeborg på hennes födelsedag 1 mars, han stod för notan vid återkommande restaurangbesök och skänkte vid flera tillfällen penningssummor åt Ingeborg, Margot fick pengar för att bekosta en utbildning vid Stockholms handelsinstitut – och i mitten eller slutet av mars, efter ett besök tillsammans med Ingeborg och dottern på Djurgårdsbrunnns vårdshus, berättade han ”under tårar” för Ingeborg att han var ”mycket förälskad i dottern och [förklarade] att det var mycket svårt för honom eftersom han var gift”.⁵⁰

Under april 1942 försökte Sidorenko vid minst två tillfällen att få Tobias att svara på frågor rörande den svenska krigsmakten – vid det första tillfället, vilket delvis återgetts ovan (dvs. när Sidorenko efter middagen på Stadshuskällaren stannade över natten i Wallins kök) känner vi inte till frågornas innehåll, endast att Sidorenko såväl inför Tobias, som via dottern lät honom förstå att han ”antingen [skulle] ha 250 kronor av Wallin eller [...] vissa begärda upplysningar, i annat fall skulle både Sidorenko och Wallin hamna hos polisen”⁵¹ – vid det andra tillfället, som troligtvis inföll söndagen den 19 april 1942, hade Sidorenko, vid ett besök på Intourist tillsammans med Tobias Wallin, först överrättat 400 kronor, bett honom att skriva på ett kvitto för pengarna och därefter begärt svar på fyra frågor, närmare bestämt ”hur många stridsvagnar har Sverige?”,

47 Förhørsprotokoll, Ingeborg Wallin, 7 september 1942, i ”Rapport”, 5 oktober 1942, s. 55, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 5. Se även ”Protokoll över förhör”, Ingeborg Wallin, 8 september 1942, i ”Rapport”, 5 oktober 1942, s. 58, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 5.

48 Förhørsprotokoll, Ingeborg Wallin, 19 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 3.

49 Förhørsprotokoll, Margot Wallin, 24 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, P3789, Margot Wallin, nr. 2.

50 Förhørsprotokoll, Ingeborg Wallin, 19 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 3.

51 Förhørsprotokoll, Ingeborg Wallin, 24 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, P2460, Tobias och Ingeborg Wallin, nr. 2.

”varav består en stridsvagnsbataljon?”, ”stridsvagnarnas vikt och bestyckning” och ”hur många pansarregementen finnes?”.⁵² Tobias hade emellertid vägrat att svara på frågorna. Vid ett samtal i hemmet senare samma dag med sin hustru berättade han ”att han trodde att Sidorenko var mera intresserad av honom än av flickan.” De kom härvid överens om att ”omedelbart avbryta allt umgänge med Sidorenko och även förhindra dottern från att sammanträffa med honom”.⁵³

Under mitten av maj 1942 återupptogs emellertid kontakten med Sidorenko – vid ett besök den 11 maj hade Sidorenko, enligt Ingeborg, åter berättat ”att han var mycket förälskad” i Margot och att ”fru Wallin [borde] sända flickan till handelsskolan, enär det säkerligen skulle vara till flickans bästa”⁵⁴ – och den 6 juni 1942, i samband med ett besök i familjen Wallins hem, överlämnade Tobias ”en maskinskriven lapp på tunt papper (toalettpapper)” till Sidorenko med svar på tre av de fyra frågor som denne ställt vid besöket på Intourist i april. På fråga två hade Tobias svarat ”bataljonsstab och tre stridsvagnskompanier”, på fråga tre, ”8 ton, en kanon och två kulsprutor” och på fråga fyra, ”4 stridsvagnsregementen”. När det gäller den sista frågan hade Tobias även lagt till att ”pansarvagnar tillverkas i Landsverk (Landskrona).” För dessa uppgifter fick Tobias 200 kronor. Wallin fick ”lämna ett kvitto, dvs kvittot bestod av en mindre silkespappersbit icke försedd med någon text, alltså in blanco och denna papperslapp fick Wallin underteckna med fingerat namn, han vill minnas att han använde namnet Pettersson”.⁵⁵

Månadsskiftet maj/juni 1942 markerar även startpunkten för Sidorenkos parallella försök att värva de två värnpliktiga soldaterna vid Svea Livgarde, Johansson och Lundberg. Enligt Johanssons vittnesmål skall kontakten dem emellan ha inletts på ett liknande sätt som i fallet med familjen Wallin. Den 27 maj 1942 hade Johansson ”av en händelse” råkat passera Intouristkontoret, han hade gått in på jakt efter ”broschyrer över konst och musik”, kommit i samspråk med en man som uppgav sig heta ”Simaniev eller något liknande” och av denne fått biljetter till en ”en rysk musikfilm” vid namn ”På väg mot stjärnorna”.⁵⁶ Några dagar senare, söndagen den 31 maj, hade Johansson och Lundberg, i sällskap med ”Simaniev”, sett filmen och därefter hade denne, med hänvisning till att det var hans födelsedag, föreslagit att de skulle besöka

52 Förhørsprotokoll, Tobias Wallin, 26 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, P2460, Tobias och Ingeborg Wallin, nr. 2.

53 Förhørsprotokoll, Tobias Wallin, 19 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, P2460, Tobias och Ingeborg Wallin, nr. 2.

54 Förhørsprotokoll, Ingeborg Wallin, 19 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 3.

55 Förhørsprotokoll, Tobias Wallin, 26 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, P2460, Tobias och Ingeborg Wallin, nr. 2.

56 Förhørsprotokoll, Alf Johansson, 29 augusti 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1.

restaurang Göta Källare där "Simaniev" hade betalat för "den bästa supén och till maten hade man även druckit vin".⁵⁷

Ett tämligen hektiskt umgänge tog härefter sin början – första halvan och mitten av juni månad 1942 präglades av återkommande restaurang- och tivoli-besök tillsammans med Sidorenko och Margot Wallin alias "Inga". Den 13 juni, i samband med ett besök på restaurang den Gyldene Freden, hade Sidorenko frågat Lundberg om "de hade någon 'Soldatinstruktion' å biblioteket, vilket Lundberg bejakade",⁵⁸ den 19 juni, under en promenad på Djurgården, hade Sidorenko frågat Johansson om "Lundbergs arbete [vid Svea Livgarde] vore på ett instruktionsbibliotek". Sidorenko hade, enligt Johansson, härvid "varit särskilt intresserad av instruktioner stämplade med 'endast för tjänstebruk'", han hade "frågat om [det] fanns artilleriinstruktion och rekonstruktionsinstruktioner på biblioteket, där Lundberg arbetade" och huruvida Johansson "hade några kamrater, vilka arbetade på militära staber, exempelvis Generalstaben, Arméförvaltningen, Arméfördelningsstaben [och] Lantförsvarets kommandoexpedition".⁵⁹ Johansson hade svarat jakande på Sidorenkos frågor trots att han "mycket väl [visste] att det inte förvarades några sådana instruktioner på biblioteket" och trots att han i verkligheten saknade bekanta på de staber och militära förvaltningar där Sidorenko ville ha kontakter.⁶⁰

Vidare hade Sidorenko, då han fått veta att Johanssons "far hade en stor firma i livsmedelsbranschen" frågat om "Sverige exporterade några livsmedel till Tyskland och i synnerhet till Finland samt Norge". Vid samma tillfälle hade han även frågat huruvida Johansson "kände till de tyska vapen- och trupptransporterna genom Sverige" och "huru stora trupper tyskarna hade i Finland och Norge". Sidorenko hade även "berättat att hans namn vore Vasiljevski och icke Simanev som Johansson dittills kallat honom". Vid ett senare tillfälle hade Sidorenko "åter [fört] in samtalet på de tyska transporterna genom Sverige" och Johansson hade härmed fått "den uppfattningen, att Sidorenko var mycket angelägen om att få exakta uppgifter om transporterna".⁶¹

Troligtvis i samband med att umgänget med Sidorenko i någon grad ebbade ut under andra halvan av juni och början av juli månad 1942 trädde Johansson i kontakt med en tjänsteman vid den tyska legationens passbyrå i Stockholm vid namn Brunkhorst och berättade att han "blivit bekant med en rysk spion som

57 Förhörsprotokoll, Alf Johansson, 29 augusti 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1.

58 Förhörsprotokoll, Nils Lundberg, 30 augusti 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1.

59 Förhörsprotokoll, Alf Johansson, 29 augusti, RA. Säkerhetspolisen, P3623, Johansson, nr. 3.

60 Förhörsprotokoll, Alf Johansson, 3 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1. Se även förhörsprotokoll, Alf Johansson, 29 augusti 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1.

61 Förhörsprotokoll, Alf Johansson, 2 oktober 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 4.

visat synnerligen stort intresse för såväl svenska som tyska militära förhållanden och allmänna förhållanden”, han berättade om Sidorenkos alias ”Tommy Vasiljevski”, att Sidorenko hade frågat honom ”om svenska militära förhållanden” och om ”exakta uppgifter om de tyska transporterna av såväl vapen som trupper genom Sverige därjämte uppgifter om livsmedelsexporter från Sverige till Tyskland, Finland och Norge”.⁶² Brunkhorst hade blivit ”mycket intresserad av vad Johansson berättade och bad honom därför fortsätta bekantskapen med Sidorenko och till honom inrapportera vad han fick reda på om denne” och då ”Johansson i verkligheten var nationalsocialistisk sympatisör åtog han sig att åt Brunkhorst inrapportera det han fick kännedom om beträffande Sidorenko”.⁶³

Samma dag som Johansson skickade det ovan nämnda brevet till ”Tommi Vasiljevski”, varmed Sidorenko blev föremål för en mer riktad polisier späningsinsats, dvs. den 11 juli 1942, sammanträffade Sidorenko åter med Tobias Wallin i den senares hem. Sidorenko hade härvid frågat hur ”många kompanier det fanns på ett stridsvagnsregemente”, varpå Tobias svarat att regementet i Strängnäs bestod av 12 kompanier, han hade också frågat ”huruvida Wallin hade sig bekant om det tillverkades stridsvagnar i Scania-Vabisfabrikerna”, här hade Tobias svarat ”att även han hört att stridsvagnar skulle tillverkas där”, och huruvida ”det kommit ut några stridsvagnar från nämnda fabrikerna”, varpå Tobias ”hade svarat nekande, nämligen att några vagnar ännu ej kommit ut från nämnda fabriker”. För dessa underrättelser hade Tobias fått 400 kronor, ett belopp som han åter kvitterade med namnet ”Pettersson”. Vid samma möte hade Sidorenko även ”framhållit det olämpliga uti att de träffades hemma hos Wallin och föreslagit att de nästa gång, söndagen den 9 augusti skulle sammanträffa på landsvägen på andra sidan Drottningholm klockan 14:00-tiden”.⁶⁴ Ett par dagar senare, den 13 juli 1942, under en cykeltur tillsammans från Ulriksdals värdshus till Stockholm, blev Margot uppmanad av Sidorenko att ”försöka taga reda på namnen på några, som tjänstgjorde på armé- och marinstaberna”.⁶⁵

Vid en permission i början av augusti 1942 från Beckomberga hade Johansson besökt Intouristkontoret och berättat för Sidorenko att han kunde ordna ett sammanträffande mellan Sidorenko och en av hans vänner, en viss sergeant Per Lövgren vid Svea Artilleriregemente:

62 Förhørsprotokoll, Alf Johansson, 2 oktober 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 4.

63 Förhørsprotokoll, Alf Johansson, 2 oktober 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 4. I sin skrift ”Ur min levnad”, berättade Johansson att han ”efter år 1939 till nu [hade] varit i intim kontakt med det tyska konsulatets pressavdelning, propagandaavdelningarna samt informationscentraler, samt spridit en del material om det rysk-tyska kriget”, Johansson, ”Ur min levnad”, 11 september 1942, 3, RA. Säkerhetspolisen, P3623, Johansson, nr. 1.

64 Förhørsprotokoll, Tobias Wallin, 26 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, P2460, Tobias och Ingeborg Wallin, nr. 2.

65 Förhørsprotokoll, Margot Wallin, 22 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 3.

Sidorenko blev mycket intresserad av denne person och föreslog att Johansson skulle ordna ett sammanträffande mellan honom och Lövgren. Sedan Johansson sagt att han kunde ordna ett dylikt, fick han 180 kronor av Sidorenko för att bjuda Lövgren på Kronobergskällaren vid något tillfälle, vilket även närmare angavs. Det bestämdes att Sidorenko vid samma tillfälle skulle besöka restauranten och därvid sätta sig vid ett bord bredvid deras. Genom att bjuda dem på cigaretter skulle Sidorenko bli bekant med sergeanten. Anmärkas bör att Johansson fått den uppfattningen, att Sidorenko vore särskilt intresserad av artilleri. Som ytterligare anmärkning bör framhållas att Lövgren i verkligheten icke var sergeant utan konstapel vid artilleriet. Titeln sergeant hade Johansson givit Lövgren för att Sidorenko skulle bli intresserad. På den utsatta dagen begav sig Johansson i sällskap med Lövgren till Kronobergskällaren, dock vid en tidigare tidpunkt är han överenskommit med Sidorenko. Sidorenko var därför icke på restauranten under deras besök därstädes. Johansson betalade den intagna förtäringen [och] från restauranten fortsatte [han och Lövgren] till Tivoli.⁶⁶

Den 9 augusti 1942 sammanträffade Tobias och Sidorenko såsom avtalet ”på landsvägen på andra sidan Drottningholm” – vid detta tillfälle hade Sidorenko frågat om ”det kommit ut några stridsvagnar från Scania-Vabis i Södertälje”, varpå Tobias svarade ”att några stridsvagnar ännu icke levererats, men att det skulle komma en 10-tons stridsvagn till hösten.”⁶⁷ Några dagar senare – ”en söndagskväll i mitten av augusti” – hade Sidorenko, enligt Ingeborgs vittnesmål, ”vid 20-21 tiden” dykt upp utanför ”makarna Wallins bostad [...] synbart berörd av starka drycker och [verkat] upphetsad”. På Sidorenkos förslag medföljde Ingeborg och Margot honom till restaurang Alhambra där de blev bjudna på middag.⁶⁸ Vid detta tillfälle bad Sidorenko Ingeborg att framföra tre frågor till maken, nämligen, 1) huruvida ”Sverige levererat några stridsvagnar till Finland och Tyskland”, 2), ”kapaciteten för tillverkning av stridsvagnar i Landsverk”, och 3) ”kapaciteten av tillverkning av stridsvagnar i Scania-vabis i Södertälje” och gav henne 350 kronor.⁶⁹ Vid Ingeborgs besök vid makens regemente i

66 Förhörprotokoll, Alf Johansson, 3 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1.

67 Förhörprotokoll, Tobias Wallin, 26 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 3.

68 Förhörprotokoll, Ingeborg Wallin, 21 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, P2460, Tobias och Ingeborg Wallin, nr. 2.

69 Förhörprotokoll, Tobias Wallin, 26 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 2. I sitt förhör uppgav Ingeborg hon att frågorna löd 1) ”om Finland beställt några stridsvagnar i Sverige”, 2) ”om stridsvagnar tillverkades hos Scania-vabis och Landsverk” och, 3) ”i så fall,

Strängnäs två veckor senare, den 27 augusti 1942, berättade hon att hon fått pengar av Sidorenko och framförde hans frågor. Tobias hade härvid svarat ”att Sidorenko måste överskatta hans förmåga och att han icke hade möjlighet att besvara dessa frågor”.⁷⁰

Samma dag som Johansson inlämnade polisanmälan mot Sidorenko, (dvs. den 25 augusti 1942), sammanträffade han åter med Sidorenko. De besökte restaurang Herrgården i Björknäs, öster om Stockholm, och under måltiden hade Sidorenko sagt till Johansson ”att hålla sig till sanningen vid samtal med honom och anförde, att å det bibliotek vilket Lundberg tjänstgjorde icke fanns någonting av hemlig natur, vilket Johansson tidigare hade låtit honom förstå”. Sidorenko hade vidare ”förebrått” Johansson för att han givit felaktiga uppgifter rörande Generalstabens, Arméförvaltningens och Arméfördelningsstabens respektive adresser i Stockholm, och sagt till honom att,

därest [Johansson] kom att höras av polisen angående sina sammanträffanden med Sidorenko och anledningen därtill uppgiva, att Sidorenko och han träffades för att diskutera musik. Samtidigt därmed anförde Sidorenko att han mycket snart skulle få reda på om Johansson gjorde anmälan mot honom hos polisen eller vid polisförhör lämnade uppgifter angående vad som förevarit vid deras sammanträffanden ty han hade förbindelser inom poliskåren som skulle underrätta honom om detta.⁷¹

Vid samma möte lovade Johansson att sammanföra Sidorenko med en bekant som han påstod sig ha på Lantförsvarets kommandoexpedition – en Lennart Jansson – och att detta möte skulle ske följande dags kväll, dvs. den 27 augusti, vid entrén till Nordiska muséet. Johansson försökte få en av sina värnpliktiga kamrater att uppträda i rollen som Lennart Jansson – kamraten dök dock aldrig upp – och när Sidorenko kom till mötesplatsen vid den utsatta tiden och endast fann Johansson blev han ”märkbart irriterad”. Sidorenko hade härvid ”frågat Johansson om denne hade möjligheter att komma in i Lantförsvarets kommandoexpedition”. Då Johansson svarade ”att han kunde detta, genmälte S. att det icke gick, emedan man måste ha passerkort för att komma in där.”⁷² Tre dagar senare, den 29 augusti 1942 inleddes som nämnts förhören av Johansson.

huru stor kapaciteten var på resp. fabriker”. Förhörsprotokoll, Ingeborg Wallin, 26 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, P2460, Tobias och Ingeborg Wallin, nr. 2.

70 Förhörsprotokoll, Tobias Wallin, 26 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 3.

71 Förhörsprotokoll, Alf Johansson, 3 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1.

72 Förhörsprotokoll, Alf Johansson, 29 augusti 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1.

III. Kontraspionagedimensionen: Rekonstruktionen av fallet Sidorenko

Studiet av kontraspionage av en komplex dubbelhet – konturerna av den offensiva statens underrättelseinhämtning kan visserligen skönjas i det bokslut som sammanställs av den utsatta staten men organiseringen av dess ”motmedel” skymmer i varierande grad det ”faktiska förloppet”. Den offensiva statens underrättelseinhämtning kan endast upptäckas om det finns en organisatorisk struktur och inriktning hos det utsatta landets kontraspionage som möjliggör att inhämtningen ”kan ses”. Den utsatta statens försök under den efterföljande utrednings- och rekonstruktionsfasen att återskapa den offensiva inhämtningsoperationen i alla dess delar speglar likaledes de institutionellt och språkligt definierade ramar inom vilka ett sådant återskapande kan ske. Aspekter och episoder hos en främmande stats underrättelseinhämtning som ligger bortom dessa förståelseramar måste alltså av nödvändighet lämnas därhän.

Begripliggörandet av brottet, dvs. rekonstruktionsfasens bokslut är avhängigt en rad faktorer – här finns en tvångsdimension när det gäller själva utvinandet av de anklagades berättelser, men här kan också tilläggas utredarens förförståelse av den egna rollen och fallets natur och omfattning, behovet hos såväl förhørsledaren som de anklagade att strukturera de många episoder som de anklagade och övriga vittnen berättar om kronologiskt, behovet att identifiera en startpunkt för var och av dessa episoder, behovet av att identifiera och ange vissa karaktärsdrag hos episodens huvudpersoner, behovet av en slutpunkt och en bestämning av en underliggande mening i termer av misstänkt underrättelseverksamhet.⁷³ Här finns även en omvänd dynamik, definierad i termer av såväl mer djupliggande idéer kring det internationella systemets natur som kontraspionagets institutionella logik, vars yttersta konsekvens kan bli att misstänkt offensiv underrättelseverksamhet ”ses” helt enkelt därför att den ”borde finnas” i ett visst skede av en misstänkt underrättelseoperation.

I fallet Sidorenko kan bägge aspekterna av denna institutionella dynamik skönjas – Sidorenko var visserligen föremål för spaning under våren och sommaren 1941, hans namn figurerade, som nämnts, i utredningen om Engströms underrättelseverksamhet i augusti 1941, hans namn förekom även i den ovan nämnda utredningen rörande Tobias Wallin, men likväl tycks hans försök till underrättelseinhämtning via de bägge värnpliktiga vid Svea Livgarde ha förblivit ”osedda” av kontraspionaget ända fram till öppnandet av Johanssons brev till ”Tommi Vasiljevski” den 11 juli 1942 och, när det gäller familjen Wallin – och här befinner vi oss intressant nog långt in i den riktade spaningsfasen – ända

73 De aspekter som här nämns som möjliga påverkansfaktorer vid återskapandet av en misstänkt underrättelseoperation har identifierats och behandlats av bland annat Jervis, 1976, Loftus, 1979, Milo, 2014 och Heuer, 2017.

fram till anhållandet och efterföljande förhör med Johansson och hans kamrat vid Svea Livgarde Nils Lundberg, dvs. fr.o.m. 29 augusti 1942.

Vi kan endast spekulera om orsakerna till varför hans aktiviteter inte uppfattades av det svenska kontraspionaget – en institutionellt orienterad förklaring skulle kunna vara att man i november 1941 lyckades få den huvudmisstänkte i fallet Engström, Starostin, utvisad ur Sverige och därmed erfarit en viss lättnad och tillfredsställelse att regeringen villfarit dess begäran. Detta förblir dock endast en spekulering. Klart är att kontraspionaget under våren och tidig sommar 1942, trots att uppgiften om Ingeborgs och Margot Wallins nära bekantskap med Sidorenko fanns inom organisationen, likväl inte uppfattade något av det som sedermera, under den kommande polisutredningen, skulle komma att återskapas som ett omfattande och kontroversiellt fall sovjetisk militär underrättelseinhämtning i Sverige.

På samma sätt som kontraspionagets oförmåga att se och tolka Sidorenkos aktiviteter under den ostrukturerade observationsfasen kan förstås som ett utslag av en organisatorisk ”blindhet” finns det skäl att hävda att den motsatta dynamiken, dvs. att handlingar och skeenden tillskrivs en underrättelsedimension därför att en sådan ”borde finnas” där, kan skönjas under Sidorenkofallets rekonstruktionsfas. Den bild av Sidorenkos försök till värvning och underrättelseinhämtning under våren och sommaren 1942 som framträder i förhörprotokoll och övriga dokument som upprättades av polisen präglas av en dubbelhet som möjligtvis kan sägas spegla denna positiva dynamik – här finns å ena sidan en bild av en kallhamrad och förslagen sovjetisk underrättelseofficer som systematiskt närmar sig sina underrättelsekällor och med utpressning och mer eller mindre förtäckta hot fick somliga av dem att förse honom med hemlig militär information. Men här finns också en annan bild – en bild som präglas av ungdomligt oförstånd och stundtals någon form av rollspelsartade charader inte bara hos Sidorenkos svenska underrättelsekällor utan också hos honom själv.

I ett av sina förhör konstaterade till exempel Tobias att ”under de samtal, som förts med S. vid deras sammanträffanden, hade Wallin om S. fått den uppfattningen, att denne verkat som ett stort barn och tydligen lidit av mindervärdighetskomplex”.⁷⁴ I ett annat förhör berättade Johansson, att Sidorenko, vid ett besök i hans hem dagen efter en festkväll på Byggnadsföreningens restaurang i centrala Stockholm, där de av en tillfällighet kommit att sammanträffat med tre okända män, varit ”mycket ledsen över att de kommit tillsammans med de förenämnda herrarna, vilka han misstänkte för att vara

74 Förhörprotokoll, Tobias Wallin, 23 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, P2460, Tobias och Ingeborg Wallin, nr. 2.

polismän.”⁷⁵ Här kan även nämnas Lundbergs vittnesmål om Sidorenkos oväntat öppenhjärtiga berättelse om hans förhållande till Margot:

Vid besöket på Stallmästargården, troligen den 17 juni 1942, förde Lundberg Sidorenkos väninna Inga på tal. Bl.a. frågade Sidorenko huru gammal de trodde Inga var. På Lundbergs gissning, att hon kunde vara 24 år, svarade Sidorenko att hon bara var 18 år gammal. Lundberg frågade ytterligare vad Inga skulle säga, när Sidorenko skulle gå ut med en annan kvinna. Därpå svarade Sidorenko, att han i grund och botten kanske icke hade så stort intresse av henne, men att han hade stor nytta av henne, enär hon kände språket och svenska förhållanden. Han lät även förstå, att han hade Inga med sig ute på restauranter, enär hon kände till människor bättre än honom och att hon genom sin större intuition vägledde honom när det gällde att skaffa bekantskaper och undvika opålitliga dylika.⁷⁶

Alternativa bilder förekommer i det svenska utredningsmaterialet även vad gäller Sidorenkos svenska kontakter. Å ena sidan finns, när det gäller paret Wallin, bilden av två personer vars kontakt med Sidorenko var ideologiskt motiverad. Vi har ovan nämnt den utredning mot Tobias Wallin som igångsattes redan i februari 1940 till följd av en polisanmälan mot Wallin som inlämnades av en furir Längerberg som tjänstgjorde vid ett luftvärnsförband i Stockholm. Här gjordes gällande att Tobias Wallin ”boende 11 Slipgatan, Stockholm, [...] varit mycket intresserad av vissa militära arbeten och i samband därmed fällt en del yttranden, som tytt på att han var fientligt inställd till försvarsmakten”, att ”Wallin var kommunist samt att han lämnat upplysningar om ovannämnda militära arbeten till [den kommunistiska] tidningen Ny dag”. Vidare hade en ingenjör Block anmält för polisen ”att sammankomster av kommunister vissa kvällar brukade förekomma i huset nr. 11 Slipgatan, varvid bl.a. hörts ropet ’Leve Stalin’”. Polisen verkställde som ett resultat av de bägge anmälningarna en undersökning rörande Tobias och hans hustru Ingeborg – man konstaterade därvid att de bägge förekom i den s.k. 6:e rotelns register och att de inte var boende på den av Längerberg och Block uppgivna adressen utan på Högalidsgatan 33. Försvarsstaben underrättades om de vidtagna utredningsåtgärderna. Utredningen mot Wallin, liksom ”kommunikationskontrollerna” av familjens telefon och post avbröts den 25 augusti 1942 då det inte ”framkommit

75 Förhörsprotokoll, Alf Johansson, 29 augusti 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 1.

76 Förhörsprotokoll Margot Wallin, 14 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 5.

några upplysningar som tyda på att makarna Wallin ägna sig åt någon illegal verksamhet.”⁷⁷

I samband med polisutredningen mot Sidorenko genomfördes på nytt förhör med Längberg och han vittnade härvid bland annat att han, i december 1939, hörde hur Wallin ”skröt [...] för sina kamrater att han skickat några fotografier av livsmedelsköer i Stockholm till tidningen Pravda”, och att Wallin, när en av hans kamrater påtalat att det var en lotterikö som fotograferats, vilket Wallin också intygade, sagt ”det hör ju inte hit, det är ju huvudsaken, att dom i Pravda får den uppfattningen”⁷⁸ Innehavarrinnan av en tidningskiosk på Högalidsgatan, i närheten av Wallins hem, vittnade vid förhör den 2 oktober 1942 att hon kände Wallin ”som en synnerligen aktiv kommunist” som under de ”synnerligen heta diskussioner om politik [som hon haft med honom] utvecklat de mest fanatiska åsikter”. Under ett av dessa samtal hade Tobias, menade hon, ”ådagalagt sådana utpräglade kommunistiska åsikter, att [hon] rentav ansåg mannen samhällsvådlig, vilket förhållande hon även påpekat för en patrullerande konstapel.”⁷⁹ Vid ett förhör den 16 oktober 1942 vittnade en servitris vid ett café på Slipgatan i Stockholm att Wallin hade besökt caféet under vintern 1939-1940 och meddelat att han ”var mycket arg på alla som reste som frivilliga till Finland, vilka Wallin kallade vitgardister”.⁸⁰

Å andra sidan finns bilden att Tobias och Ingeborg faktiskt trodde att Sidorenko var förälskad i Margot Wallin och avsåg att ingå äktenskap med henne, och att hans gåvor och återkommande besök i deras hem var ett uttryck för detta. Ingeborg Wallins ovan nämnda vittnesmål rörande Sidorenkos kärleksförklaring i mars månad kan ses som exempel på detta, liksom hans agerande i samband med firandet av Margot Wallins sjuttonårsdag den 11 juli 1942, då han insisterade på att få överlämna den ring som hennes föräldrar köpt åt henne:

Sidorenko tog genast ringen och sade att det var hans samt frågade hur mycket den kostade. Fru Wallin upplyste honom om att priset vore 60 kronor och sedan han fått veta detta framtog han 6 tiokronorssedlar och överlämnade dem till fru Wallin och sade samtidigt att han skulle ge Margot ringen ty Margot ’vore hans’.⁸¹

I ett brev som skrevs kort efter att Tobias i början av november 1942 dömts till 12 års straffarbete skrev Ingeborg till Sidorenko:

77 ”Sammanställningspm [...] rörande Fritiof Tobias Wallin”, in Margot Wallin’s file P 3789, 29 August 1942.

78 Förhörsprotokoll, Nils Tage Längberg, 2 oktober 1942, RA. Säkerhetspolisen, P2460, Tobias och Ingeborg Wallin, nr. 2.

79 ”P.M. angående sergeant Wallin”, 2 oktober 1942, RA. Säkerhetspolisen, P2460, Tobias och Ingeborg Wallin, nr. 2.

80 Förhörsprotokoll, Ingeborg Björk RA. Säkerhetspolisen, P2460, Tobias och Ingeborg Wallin, nr. 4.

81 Förhörsprotokoll, Tobias Wallin, 22 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, P2460, Tobias och Ingeborg Wallin, nr. 2.

Jag trodde på dig och Margot gjorde det, och jag drömde om en lycklig framtid. Du talade mycket om din tillgivenhet för mig, som du alltid kallade mamma och du ville hjälpa mig till att se livet ljusare. När du var hemma i vårt hem sista gången, det var den 7 september, och du fick veta, att Margot satt anhållen hos polisen minns du nog, att du under tårar åter och åter bedyrade din stora kärlek till henne. Du ropade "Min Margot, min Margot. Pappa, mamma, jag älskar Margot". Nu vet du, hur allt är, sedan veckor sitta jag och Margot häktade, min man, mitt och Margots enda stöd i livet, har dömts till 12 års straffarbete. Du måste förstå min förtvivlan. Jag står oförstående inför allt som hänt här, men först och sist ditt uppträdande. Oss min man och mig, som du förr kallade pappa och mamma känner du inte, och Margot, som du sagt vara allt för dig, har blott varit din lärarinna, du vet inte ens hennes efternamn, henne som du givit ring och löfte om äktenskap! Du har kallat oss provokatörer och du påstår att allt vi säger är lögn och dikt.⁸²

De straff som sedermera utdömdes av Stockholms rådhusrätt och Svea hovrätt indikerar att den ena av dessa bilder – den om Sidorenko som en förslagen och kallhamrad underrättelseofficer och hans svenska kontakter såsom handlande under ideologisk övertygelse – blev den "vinnande".⁸³ I syfte att förstå hur eventuella patologier av det slag som ovan nämnts präglade rekonstruktionen av fallet Sidorenko och hur de eventuellt kan ha inverkat på bilden av inhämtningsoperationens förlopp, huvudkaraktärer och skadeverkningar det nödvändigt att kort säga något om hur utvinnandet av vittnesmålen gick till. Förhörssituationen präglas av vissa för förhørsledaren och den misstänkte gemensamma och motstridiga intressen. Medan polisutredarnas ambitioner och målsättningar främst eller uteslutande är institutionellt definierade, drivs de misstänkta av andra intressen – att förneka inblandning i det skedda, eller

82 Brev från Ingeborg Wallin till Sidorenko, odaterat, november 1942, RA. Säkerhetspolisen, P2460, Tobias och Ingeborg Wallin, nr. 4.

83 Den 13 november 1942 dömdes Tobias Wallin av en särskild förordnad regementskrigsrätt vid regementet i Strängnäs till tolv års straffarbete för spioneri och olovlig underrättelseverksamhet, Margot Wallin dömdes för delaktighet i olovlig underrättelseverksamhet och åtagande att medverka vid olovlig underrättelseverksamhet till straffarbete i tio månader, Ingeborg Wallin dömdes för delaktighet och försök till spioneri till tre års straffarbete. Den 2 januari 1943 skärpte Svea hovrätt straffen varmed Ingeborg Wallin dömdes till fyra års straffarbete och Margot till och ett år och sex månaders straffarbete. Kungliga krigshovrätten fastställde samtidigt straffet för Tobias Wallin. Den 13 oktober 1942 dömdes Johansson, för förberedelse till olovlig underrättelseverksamhet, av regementskrigsrätten vid Svea Livgarde till två års straffarbete. Lundberg dömdes av samma regementskrigsrätt till ett års straffarbete. Sidorenko dömdes, som ovan nämnts, den 2 december 1942 till tio års straffarbete för spioneri, försökt till spioneri, olovlig underrättelseverksamhet och våldsamt motstånd och, efter Svea hovrätts skärpning av straffet i januari 1943, till 12 års straffarbete.

i de fall då detta är inte är möjligt, att under kontrollerade former – och med kontrollerad avses här att vissa begränsade medgivanden måste göras – frammana en bild av så begränsad inblandning som möjligt, att försöka styra återberättandet och meningsskapandet på ett för vittnet så gynnsamt sätt som möjligt, att rättfärdiga sådant agerande som kan tolkas som diskutabelt eller direkt olagligt, och att demonisera ”den brottslige” i sammanhanget och ställa denna bild mot bilden den egna personen som ett offer för omständigheterna. I fallet Sidorenko kan de misstänkta användande av dessa strategier förstås i termer av tre faser – en *förnekelsefas*, där förnekelsen antingen var absolut eller sker under kontrollerade former, med vissa begränsade medgivanden, en *partiell samarbetsfas* och en (troligtvis) *fullödig samarbetsfas*, där olika misstänkta rör sig mellan dessa faser enligt individuella mönster.

När det gäller Margot Wallin kan vi urskilja en inledande kontrollerad förnekelsefas vilken innehöll element som var delvis var identiska med Sidorenkos – hon hade ”vid något tillfälle troligen i januari månad 1942 [...] besökt Intourist resebyrå vid Vasagatan för att där möjligen få en del broschyrer över platser i Ryssland”, väl inne i turistbyrån ”hade hon sammanträffat med en person, som sedermera befunnits vara Sidorenko”, som ”uttryckt sig mycket dåligt och knapphändig på svenska språket”, och som hon lovat att ”vid de tillfällen hon hade någon tid över skulle komma ned till turistbyrån för att där giva Sidorenko lektioner i svenska”. Därutöver hade hon berättat att ”hon vid varje tillfälle [då hon mottagit betalning av Sidorenko] fått lämna kvitto med sitt eget namn”. Hon hade även givit en tämligen detaljerad redogörelse för ”det enda tillfälle då hon varit ute med Sidorenko”, nämligen utflykten till Solviksbadet den 3 september 1942 och vad som hände därefter (”hon begav sig till sitt hem [...], hon stannade hemma hela kvällen [och] sysselsatte sig med att öva sig i stenografi”).⁸⁴

Margot höll fast vid denna berättelse under de kommande fyra förhören. Vid det femte, den 11 september 1942, erkände hon att ”hon tillsammans med Sidorenko besökt ett flertal restauranter i Stockholm”, att Sidorenko ”vid samtliga dessa tillfällen betalt förtäringen”, hon berättade om sina möten med bland andra Johansson och Lundberg, men genom att låta juni 1942 utgöra startpunkten för sitt vittnesmål utelämnade ett antal mycket centrala aspekter av hennes umgänge med Sidorenko, främst dennes nära kontakt med hennes föräldrar som pågått alltsedan februari 1942⁸⁵. Först vid det nionde förhöret, vilket ägde rum den 17 september 1942, gav hon vad förefaller vara en fullödig kronologiskt strukturerad redogörelse för hennes bekantskap med Sidorenko i dess helhet,

84 Förhörsprotokoll 7 september 1942 och förhörsprotokoll 9 september 1942, Margot Wallin, RA. Säkerhetspolisen, P3789, nr. 1, Margot Wallin.

85 Förhörsprotokoll 11 september 1942, Margot Wallin, RA. Säkerhetspolisen, P3789, Margot Wallin, nr. 1.

dvs. från hennes första möte med honom i januari 1942 fram till hennes anhållande i september 1942.⁸⁶

Ett liknande förlopp, från kontrollerad förnekelse till samarbete kan urskiljas också för Margots mamma Ingeborg Wallin. Ingeborgs redogörelse för Margots första möte med Sidorenko, berättad vid hennes första förhör den 7 september, följde samma mönster som Margots och Sidorenkos respektive redogörelser för kontaktens inledning, hon underströk även att "Sidorenko aldrig någonsin [hade] besökt fru Wallins bostad och icke heller har fru Wallin träffat honom", men hon medgav – och denna eftergift får nog förstås som ett missriktat försök till kontrollerad förnekelse snarare än ens ett partiellt samarbete – att hon, genom "samtal med sin dotter [hade] fått veta, att [dottern hade] besökt biografen och restauranter tillsammans med Sidorenko",⁸⁷ och att dottern, efter badet i Solvik den 3 september "icke kommit hem klockan 22, då fru Wallin somnade" – uppgifter som alltså underminerade Margots initiala förnekande att ha umgåtts med Sidorenko vid något annat tillfälle än vid språkktionerna och i samband med utflykten till Solviksbadet, liksom hennes påstående att hon efter Solviksbesöket återvänt till hemmet för att öva stenografi.

Vid ett efterföljande förhör, den 19 september 1942, medgav Ingeborg vidare att hon trots allt träffat Sidorenko vid ett tillfälle – i samband med ett besök på Tivoli den 30 augusti 1942. Också detta medgivande skall dock ses inom ramarna för hennes alltjämt pågående försök till en kontrollerad förnekelse – hennes vittnesmål präglades av en rad avståndstaganden gentemot Sidorenko – dottern hade ringt och frågat om hon ville komma till Gröna Lund men hon "blev dock icke av dottern upplyst om, huruvida [hon] befann sig ensam på den uppgivna platsen eller om hon vore i sällskap med Sidorenko", "hon var icke alls hågad att sammanträffa med dottern, helst som hon lovat sin make att icke ha något med Sidorenko att skaffa", hon kände "motvilja mot att träffa Sidorenko", hon "tyckte [...] att det var obehagligt att vara ute tillsammans med Sidorenko och frågade dottern, om denna ville följa med henne hem", en önskan som "dottern villför [...] varefter de foro hem till bostaden".⁸⁸ Den fullödiga samarbetsfasen inleds, i Ingeborgs fall, först i samband med de förhör som hölls med henne den 19 och 20 september då hon gav en kronologiskt strukturerad redogörelse från hennes första möte med Sidorenko, vilket ägt rum på Intouristkontoret i mitten av februari 1942, fram till hennes sista möte med honom (vilket ägde rum i början av september 1942).⁸⁹

86 Förhörsprotokoll 17 september 1942, Margot Wallin, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 4.

87 Förhörsprotokoll 7 september 1942, Margot Wallin, RA. Säkerhetspolisen, P3789, Margot Wallin, nr. 1.

88 Förhörsprotokoll, Ingeborg Wallin, 19 september 1942 (a), RA. Säkerhetspolisen, P2460, Tobias och Ingeborg Wallin, nr. 2.

89 Förhörsprotokoll, Ingeborg Wallin, 19 september 1942 (b), RA. Säkerhetspolisen, P2460, Tobias och Ingeborg Wallin, nr. 2.

Samma successiva övergång från kontrollerad förnekelse till samarbete kan skönjas när det gäller Tobias – i det första förhöret, den 18 september 1942, sade han sig visserligen vara medveten om styvdotterns språklektioner med Sidorenko men intygade att han ”överhuvudtaget aldrig [hade] träffat Sidorenko och icke ens sett honom”,⁹⁰ vid nästkommande förhör dagen efter, den 19 september, vidhöll han sitt totala förnekande,⁹¹ vid ett förhör senare samma dag medgav han att han träffat Sidorenko i samband med sin hustrus födelsedag den 28 februari 1942 i Wallins hem, han berättade om besöket på Intourist i april 1942 där Sidorenko givit honom en papperslapp med fyra frågorna om bland annat antalet stridsvagnar i Sverige, men han påstod sig aldrig ha läst dem,⁹² vid förhör den 23 september gav han en mer detaljerad redogörelse för umgänget med Sidorenko under våren och sommaren 1942 men menade likväl att ”S. icke [hade] kommit med några frågor angående Wallins militära sysselsättning, eller andra frågor, som skulle kunnat väcka Wallins misstänksamhet mot Sidorenko”⁹³, samma förhållande upprepades dagen efter, den 24 september, när han ”på det bestämdaste förnekade” att ”fru Wallin vid något tillfälle framställt någon fråga till Wallin rörande militära förhållanden i allmänhet och hans speciella tjänstgöringsförhållande i synnerhet”⁹⁴, den 25 september medgav han att Ingeborg, den 27 augusti, överlämnat frågor från Sidorenko kring eventuella svenska leveranser av stridsvagnar till Finland och Tyskland, men vidhöll alltjämt att han inte sett Sidorenkos frågor vid besöket på Intourist i april,⁹⁵ och först vid det åttonde förhöret, den 26 september 1942 gav han vad som kan betecknas som en fullödlig redogörelse för sina kontakter med Sidorenko.⁹⁶

Berättelsekonstruktionerna under den sovjetiska fasen sker naturligtvis under väldigt specifika betingelser men det gäller även den svenska. I samtliga ovan nämnda fall kan övergången från den berättelse som konstruerats under den sovjetiska fasen till igångsättandet med att konstruera en ny berättelse under den senare, svenska, fasen, förklaras av föreställningar hos de misstänkta

90 Förhørsprotokoll Tobias Wallin, 18 september 1944, RA. Säkerhetspolisen, P2460, Tobias och Ingeborg Wallin, nr. 2.

91 Förhørsprotokoll Tobias Wallin, 19 september 1942 (a), RA. Säkerhetspolisen, P2460, Tobias och Ingeborg Wallin, nr. 2.

92 Förhørsprotokoll Tobias Wallin, 19 september 1942 (b), RA. Säkerhetspolisen, P2460, Tobias och Ingeborg Wallin, nr. 2.

93 Förhørsprotokoll Tobias Wallin, 23 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, P2460, Tobias och Ingeborg Wallin, nr. 2.

94 Förhørsprotokoll Tobias Wallin, 24 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, P2460, Tobias och Ingeborg Wallin, nr. 2.

95 Förhørsprotokoll Tobias Wallin, 25 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, P2460, Tobias och Ingeborg Wallin, nr. 2.

96 Förhørsprotokoll Tobias Wallin, 26 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, P2460, Tobias och Ingeborg Wallin, nr. 2.

om omöjligheten att hålla fast vid den fullständiga eller partiella förnekelsen – föreställningar som av allt att döma inbegriper känslor av oro och tvång, och som tydligtvis uppkommer till följd av vissa strategier hos polisen. Margot Wallin vidhöll till exempel vid sina tre första förhör sitt kontrollerade förnekande, vid hennes tredje förhör informerades hon av förhørsledaren att det ”hos kriminalpolisen finnes full bevisning för att hon vid ett otal tillfällen varit ute med Sidorenko och andra personer”⁹⁷, vid hennes fjärde förhör sammanfördes hon med Johansson och Lundberg⁹⁸ – Johansson berättade härvid fyra episoder från ett gemensamt besök med Sidorenko på restaurang Blanche den 6 juni 1942 (Margot förnekade kännedom om såväl Johansson som hans episoder) och Lundberg vittnade i hennes närvaro om att Margot Wallin var identisk med ”Inga”. Vid förhörets slut hade Margot emellertid förklarat att hon vägrade skriva under förhørsprotokollet, att hon vill träffa sin moder och att hon därefter ”skulle berätta allt”. Vid ett möte med modern senare samma dag hade Ingeborg uppmanat henne att ”tala om allting samtidigt som hon sade: för du vet, att jag känner ingenting till”.⁹⁹ Vid nästkommande förhör, vilket ägde rum dagen efter konfrontationen, dvs. den 11 september, erkände Margot som ovan nämnts att hon var bekant med Johansson och Lundberg, att hon besökt ”ett flertal restauranter i Sidorenkos sällskap”, men hon höll fast vid sitt förnekande att ”hon utfört eller åtagit sig att utföra något för Sidorenkos räkning” och hon förnekade att ”Sidorenko besökt hennes hem och träffat hennes föräldrar”.¹⁰⁰ Slutet på förnekelsefasen i Margots fall åtminstone, när det gäller delar av Sidorenkos kontakter med hennes föräldrar, inföll en vecka senare, den 17 september 1942 då ”fru Vallin åter [bereddes] tillfälle att sammanträffa med sin dotter”.

När heller icke detta syntes giva något resultat fördes modern ut ur rummet under det att dottern fick kvarstanna. Förhørsledaren gjorde sällskap med fru Vallin och hade därefter ett ingående samtal med henne, utan att hon dock kunde förmås medgiva någon bekantskap med Sidorenko. Förhørsledaren återvände därefter till fröken Vallin och frågade om hon fortfarande kunde neka till, att fru Vallin sammanträffat med Sidorenko. Fröken Vallin trodde då, att hennes moder erkänt och uppgav, att Sidorenko en gång besökt familjen Vallins hem och därvid träffat såväl henne som hennes fader och moder. Detta skulle ha skett på moderns födelsedag den 1 mars 1942.¹⁰¹

97 Förhørsprotokoll, Margot Wallin, 10 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, P3789, Margot Wallin, nr. 1.

98 Förhørsprotokoll, Margot Wallin, 10 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, P3789, Margot Wallin, nr. 1.

99 ”PM i målet angående häktade V. Sidorenko m.fl.” RA. Säkerhetspolisen, P3789, Margot Wallin, nr. 4.

100 ”PM i målet angående häktade V. Sidorenko m.fl.” RA. Säkerhetspolisen, P3789, Margot Wallin, nr. 4.

101 ”PM i målet angående häktade V. Sidorenko m.fl.” RA. Säkerhetspolisen, P3789, Margot Wallin, nr. 4.

När då de inblandade lämnat den kontrollerade förnekelsefasen och gått in i den partiella eller fullödiga samarbetsfasen, vad är det då de berättar? Här kan en huvudsaklig indelning mellan en grundberättelse och kompletteringsberättelser göras. Med grundberättelsen avses sådana förhör som omfattar åtminstone beståndsdelar samtliga aspekter av den misstänktes kontakt med underrättelseofficeren. En av de mest centrala inslagen när det gäller meningsskapandet i grundberättelsen är dess kronologiska struktur. Generellt kan sägas att grundberättelserna främst använder kronologin som meningsskapande instrument medan kompletteringsberättelserna, vilka alltid på olika sätt länkar till grundberättelsens övergripande kronologi, främst präglas av ambitionen att styra återberättandet och meningsskapandet på ett för den misstänkte så gynnsamt sätt som möjligt, att rättfärdiga sitt agerande, att markera distans gentemot de brottslige och att framhålla sig själv som ett offer för omständigheterna. Element av dessa aspekter kan dock stundtals även spåras i grundberättelserna.

Johansson och Lundberg avgav sina respektive grundberättelser redan vid sina första förhör, den 29 augusti (Johansson) och 30 augusti (Lundberg) – i Johanssons fall kan vi konstatera att han i allt väsentligt höll fast vid denna men ställd inför utsikten att han skulle åtalas och eventuellt komma att dömas för spioneri för Sovjetunionens räkning meddelade Johansson i början av oktober månad 1942 att han hade vissa ytterligare detaljer att foga till sin berättelse, av vilka den viktigaste var hans ovan nämnda parallella kontakter med den tyska beskickningen i Stockholm – i Margot Wallins fall föreligger viss tveksamhet när det gäller dateringen av grundberättelsens tillkomst – hon gav visserligen en tämligen omfattande skildring av sina kontakter med Sidorenko vid sitt femte förhör (den 11 september) men först vid hennes nionde förhör (den 17 september), inkluderade hon föräldrarna och händelser före juni 1942 i sin berättelse, och vid det elfte förhöret, den 23 september, började hon berätta om Sidorenkos kontakter med hennes adoptivfar, Tobias, (något som möjligtvis motsvarar en hög grad av motstånd inför att berätta om det skeddade), i Ingeborgs fall är dateringen däremot tämligen okontroversiell – vid sitt femte förhör, hållet den 19 september 1942, gav hon en detaljerad redogörelse för sina kontakter med Sidorenko, i Tobias fall rör det sig, som nämnts, om det åttonde förhöret, den 26 september 1942.

I samtliga fall är berättelserna strukturerade kring ett antal episoder med koppling till Sidorenko som i flera fall gradvis antar en underrättelsedimension. Vid sitt förhör den 11 september 1942 uppgav Margot till exempel att hon, någon tid efter att hon inlett sin bekantskap med Sidorenko, bett att få "kalla honom Tommy" då hon "alltid hade mycket svårt att komma ihåg [hans] namn", och att hon, eftersom hon "fann det mycket olämpligt att under restaurantbesöken bliva tilltalad med Margot" – "vem som helst som hörde detta kunde förstå att Sidorenko var utlännning [och] hon ville mycket ogärna att folk skulle förstå att hon över ute med en sådan ty därigenom skulle det lätt kunna bli en massa

prat” – föreslagit att Sidorenko skulle ”kalla henne Inga”. En tid senare överenskom dock de båda att hon skulle kallas för ”Lena”.¹⁰²

Vid nästa förhör, det sjätte, som ägde rum den 14 september 1942 lämnade Margot kompletterande information rörande namnfrågan; initiativet till hennes täcknamn Lena kom egentligen från Sidorenko, att Sidorenko sagt till henne ”att icke omtala vem han vore, därest hon av någon skulle tillfrågas därom” och att hon ”fann det anmärkningsvärt, att hon vid umgänge med Sidorenko icke skulle få kallas vid sitt rätta namn och hon anade då, att han hade någon avsikt med det hela”. Sidorenko ”hade tydligen för avsikt” berättade hon vidare, ”att på något sätt begagna sig av fröken Vallin, men han har dock aldrig varken förr eller senare låtit henne förstå, vartill han skulle använda henne”.¹⁰³ Längre fram i samma förhörprotokoll förklarade Margot att Sidorenko, inför ett möte med några svenska bekanta i augusti 1942, föreslagit att hon skulle kalla sig Nilsson i efternamn:

Genom denna Sidorenkos åtgärd stärktes hon ytterligare i sina misstankar att Sidorenko på något sätt tänkte begagna sig av henne. Hon antar att detta namnbyte kom till stånd därför att det därigenom skulle bli svårare för polismyndigheten att identifiera henne.¹⁰⁴

Slutsatser

Hur skall vi förstå Sidorenkofallets förlopp, omfattning och skadeverkningar? I denna artikel framskymtar tre i hög grad motstridiga bilder. Enligt den första dimensionen – den sovjetiska – framstår Sidorenko som en viktig och värdefull komponent i en större sovjetisk operation med målet att utvinna hemlig militär information i Sverige. Sidorenkos sentida kollega Grigorjevns invändningar inskränker sig endast till Sidorenkos ”grova” arbetsmetoder. När det gäller resultatet av hans inhämtning uttrycker han egentligen ingen annan åsikt än den som framkommer i de sovjetiska chifffertelegrammen.

Den andra dimensionen tecknar en motsägelsefull bild av en ”mänsklig” underrättelseofficer som vid flera tillfällen gav prov på en förbluffande klumpighet och godtrogenhet men, när han till sist avslöjades och hans svenska kontakter anhölls, visade sig nära nog totalt likgiltig inför svenskarnas öde – något som skulle kunna tolkas som tecken på att han verkligen var den kallhamrade och professionella underrättelseofficer som framtonar i det sovjetiska

102 Förhörprotokoll, Margot Wallin, 11 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, P3789, Margot Wallin, nr. 1.

103 Förhörprotokoll, Margot Wallin, 14 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 5.

104 Förhörprotokoll, Margot Wallin, 14 september 1942, RA. Säkerhetspolisen, vol. 728-729, P2643, Sidorenko, nr. 5.

materialet. Den bild som förmedlas av den tredje dimensionen – den svenska kontraspiogerekonstruktionen av operationen – låter oss visserligen i någon grad skönja konturerna av den sovjetiska inhämtningsoperationen men lämnar oss likväl med frågan om var gränsen egentligen går mellan operationens ”sanna förlopp” och det polisiära återskapandet av densamma.

Litteraturförteckning

TRYCKTA KÄLLOR

- Andrew, Christopher & Vasili Mitrokhin, 2000. *The Mitrokhin Archive. The KGB in Europe and the West*. Penguin.
- Assarsson, Vilhelm, 1963. *I skuggan av Stalin*. Stockholm: Bonniers.
- Bernardsson, Carl Olof, 1952. *Spionpolisen går på jakt*. Stockholm: Natur och kultur.
- Björkman, Leif, 2006. *Säkerhetstjänstens egen berättelse om spionjakten krigsåren 1939-1942*. Stockholm: Hjalmarsson och Högberg.
- Forsberg, Tore, 2003. *Spioner och spioner som spionerar på spioner*. Stockholm: Hjalmarsson och Högberg.
- Grigorjev, Boris, 2008. *Mötesplats Stockholm. Underrättelsekriget i Sverige 1939-45*. Efron och Dotter AB.
- Heuer, Richards J., 2017. *The Psychology of Intelligence Analysis*. Stone Basin Books.
- Jervis, Robert, 1976. *Perception and Misperception in International Politics*. Princeton University Press.
- Klehr, Harvey, John Earl Haynes & Fridrikh Igorevich Firsov, 1995. *The Secret World of American Communism*. New Haven: Yale University Press.
- Knight, Amy, 2006. *How the Cold War Began. The Igor Gouzenko Affair and the Hunt for Soviet Spies*. New York: Carroll and Graf Publishers.
- Loftus, Elizabeth, 1979. *EyeWitness Testimony*. Harvard University Press.
- Ståhl, Gunnar, 2019. *Spionen Sidorenko och de ryska bombningarna av Stockholm 1944*. Vaktel förlag.
- Yarhi-Milo, Keren, 2014. *Knowing the Adversary. Leaders, Intelligence, and assessment of Intentions in International Relations*. Princeton University Press.

HANDLINGAR UR SÄKERHETSPOLISENS ARKIV, RIKSARKIVET

- Jansson, Olof, P3635.
- Johansson, Alf, P3623.
- Sidorenko, Vassilij, vol. 728-729, P2643.
- Starostin, Viktor, vol. 727, P2642.
- Wallin, Margot, P3789.
- Wallin, Tobias och Ingeborg, P2460.

SOVJETISKA CHIFFERTELEGRAM (AVKRYPTERADE AV VENONA), SAMTLIGA LÄSTA DEN 17 JUNI 2020

Telegram nr. 666, 11 april 1942, https://www.nsa.gov/Portals/70/documents/news-features/decclassified-documents/venona/dated/1942/11apr_info_from_per.pdf.

Telegram nr. 671, 12 april 1942, https://www.nsa.gov/Portals/70/documents/news-features/decclassified-documents/venona/dated/1942/12apr_info_from_smid.pdf.

Telegram nr. 277, 15 april 1942, https://www.nsa.gov/Portals/70/documents/news-features/decclassified-documents/venona/dated/1942/15apr_boris.pdf.

Telegram nr. 759, 760, 22 april 1942, https://www.nsa.gov/Portals/70/documents/news-features/decclassified-documents/venona/dated/1942/22apr_swedish_army.pdf.

Telegram nr. 618, 9 september 1942, https://www.nsa.gov/Portals/70/documents/news-features/decclassified-documents/venona/dated/1942/9sep_swedish_armed_forces.pdf.

Telegram nr. 705, 28 september 1942, https://www.nsa.gov/Portals/70/documents/news-features/decclassified-documents/venona/dated/1942/28sep_stege_arrest.pdf.

Telegram nr. 841, 1 november 1942, https://www.nsa.gov/Portals/70/documents/news-features/decclassified-documents/venona/dated/1942/1nov_steges_acquaintances.pdf.

Telegram nr. 2897, 4 november 1942, https://www.nsa.gov/Portals/70/documents/news-features/decclassified-documents/venona/dated/1942/4nov_vetrov_sidorenko.pdf.

Telegram nr. 984, 13 december 1942, https://www.nsa.gov/Portals/70/documents/news-features/decclassified-documents/venona/dated/1942/13dec_stege.pdf.

Telegram nr. 1910, 9 juni 1943, https://www.nsa.gov/Portals/70/documents/news-features/decclassified-documents/venona/dated/1943/9jun_stenberg.pdf.

Telegram nr. 3292, 8 december 1943, https://www.nsa.gov/Portals/70/documents/news-features/decclassified-documents/venona/dated/1943/8dec_reissue_ogyust.pdf.